

VAN

UHINGEN

TOT DE

BEVRIJDING,

Vervolg op het eerste deel

van „Mijn belevnissen in Duitsland”

door H. Kruijswijk

DEEL 2

Hendrik Kruijswijk jr. is geboren op 19 juli 1921 te Amsterdam
Zijn vader was Hendrik Kruijswijk sr.
en zijn moeder Maria Jansen.

Hij kreeg één jongere broer Zeegert Kruijswijk

Hij huwde te Leiden met Suzanna Cavé.

Uit dit huwelijk werden geen kinderen geboren.

Hij overleed op 4 september 2013 te 's-Gravenzande
en liet slechts twee 1ste lijn familieleden achter:

de kinderen van zijn broer t.w. Maria en Arie Kruijswijk.

De laatste heeft zich over dit, door zijn oom Henk, geschreven boek
ontfermd en dit, inclusief de afbeeldingen, gedigitaliseerd

Hierna volgt het resultaat.

Het voorwoord is eerst in gescand te zien en daarna overgetypt dit
voor de resp. authenticiteit en de leesbaarheid.

De originele paginanummering is zoveel mogelijk overgenomen.

Bladzijde 3**Hoofdstuk 1**

17 APRIL 1944: WIJ VERHUIZEN NAAR UHINGEN EN RICHTEN NU “ONS HUIS” IN - DAG EN NACHT PLOEG IN UHINGEN - MET DE TREIN OF BUS NAAR GÖPPINGEN - GASTHOF “ZUM ADLER”

Bladzijde 11**Hoofdstuk 2**

LENTE EN ZOMER 1944 - 6 JUNI: DE INVASIE IN WEST EUROPA - PRACHTIGE WANDELINGEN IN HET FILSDAL - EBERSBACH - EEN ZONDAG MET DE GRAMMOFOON DE BERGEN IN - IN DE NACHTPLOEG: VEEL BOMBARDEMENTEN OP STUTTGART – 19 JULI 1944 IN WÜRTTEMBERG.

Bladzijde 35**Hoofdstuk 3**

GESPREKKEN MET “MEISTER RAPP” O.A. IN VERBAND MET DE VAL VAN CHERBOURG - BONTE AVOND IN GÖPPINGEN - EEN EIGENNAARDIGE AVOND MET ALS SLOT EEN NACHTWANDELING VAN GÖPPINGEN NAAR UHINGEN. - TIJDENS ONWEER EN LUCHTALARM IN DE TREIN TE FAURNDAU - WOELIGE DAGEN - ADRIE VROENHOVEN NAAR HUIS.

Bladzijde 47**Hoofdstuk 4**

9 OKTOBER '44: WEER NAAR DE FABRIEK IN GÖPPINGEN - MOEILIJKE DAGEN - KERSTMIS 1944 EN NIEUWJAAR 1945 - ZONDER WERK TIJDENS EEN HEVIGE WINTER - HET FRONT NADERT WÜRTTEMBERG - TALRIJKE BOMBARDEMENTEN.

Bladzijde 76**Hoofdstuk 5**

HALF FEBRUARI: WERKEN OP HET LAND VAN DE SANERBRUNNEN IN GÖPPINGEN - 1 MAART GÖPPINGEN GEBOMBARDEERD - PUINRUIMMEN OP HET ZIEKENHUIS - VOEDSELPROBLEMEN.

Bladzijde 96**Hoofdstuk 6**

HET EINDE NADERT - WANDELING NAAR KIRCHHEIM - TIJDENS TOCHT NAAR GÖPPINGEN ACUUT LUCHTALARM - HEVIGE JABO BESCHIETINGEN - BONNEN HANDEL

„ MIJN BELEVENISSEN IN DUITSLAND „
2de Deel
„ VAN UHINGEN TOT DE BEVRINDING „

voorwoord

Onder de bovenstaande titel „Van Uhingen tot de bevrijding“ beste lezers-vrienden wil ik mijn beschrijving over het leven in Duitsland vertellen en ik hoop dat ik er in maar slagen ook dit boekje tot een prettig geheel te maken. Er zijn zo van die jaren waarvan de herinnering bepaalde beelden oproept en als ik denn aan de zomer van 1944, dan rijst voor mijn geestes-oog op een klein dorpje met kuis en kras door elkaar gebouwde huizen en omgeven door een heersachtige omgeving met bossen. Uhingen, gelegen op 6 km afstand van Göppingen en als je op een der bergpaden stond dan zag je hoe de weg zich daarvandaan langs Faamdaer naar Göppingen slingerde. Het was de weg van Stuttgart naar Ulm, een grootz aangelegde verkeersweg maar toch lamelijk druk en je zou hem kunnen vergelijken met de weg van Den Haag over Leidschendam naar de Vink in Voorschoten. Met warme gevoelens denn ik aan de zomerdagen daar doorgebracht en al werkten wij dan sedwanen in een vreemd land, we leefde onder omstandigheden die te dragen waren en alles leek ook veel makkelijker dan een jaar tevoren. Het eten was lamelijk goed en over verlof werd niet eens meer gesproken want het was toch voor goed stop gezet. We hebben er ook weer heel wat beleefd, prettige avonden boven in „Ons Huis“ want de naam heet was voor goed verdwenen, prachtige wandelingen maar ook angstige nachten en spannende dagen wanneer de luchtoorlog dicht in de buurt kwam. En daarna kwam een koude sombere winter waarin bovendien elk contact met het dierbaar vader-

huis ontbrak maar ook toen bleven we optimistisch en
inzelf was in die dagen sterker van vertrouwen dan ooit
te voren. En juist daarom denk ik zo gaarne aan die
tijd terug waarin achter de donkere werkelijkheid het
Licht der toekomst glorde. Nog zie ik mij lopen op
dien eersten Kerstdag van 1944 geheel alleen in de
bergen rond Utingen. Grauw was de lucht en een dood-
se stille heerste alom en toen ineens stond ik voor een
klein huisje maar achter de ramen het Licht van een
kerstboom straalde. Een poosje bleef ik er naar staan
kijken en moest aan Holland denken waar nu zoo'n ellen-
de heerste. Maar ook daar zou het Licht weer doorbreken
en in dacht er peinzend aan wat de toekomst wel bren-
den zou voor deze eenvoudige mensen rond de kerstboom
verschaaard. De wereld is zoo'n wonderlijke schepping,
mensen komen en mensen gaan, wereldrijken en geweld-
naars vallen even roemloos als ze opgericht zijn maar
horen dit alles blijft stralen het troostende versterken-
de Licht van het evangelie. Deze mensen, niets wist ik
van hen maar misschien betekende voor hen deze kerstboom
ook wel iets meer dan de uiterlijke glans der naansen.
De grauwe winter ging voorbij en uitbundig en blij zet-
te het voorjaar in terwijl de gebeurtenissen elkaar
in adem benemend tempo opvolgden. En toen wij einde
April op een zonnige middag in het overvolle Göttingen
de intocht van de Amerikaanse Troepen sadesloeten
kwam mij nog even dien grauwen Kerstmiddag in de ge-
dachten en weer had het Licht ~~erzese~~ vierel over de
duisternis zoals het dit steeds zal doen. Alles was weer
voor mij doch het goede ervan is mij bijgebleven en zal
een plaats vinden in dit tweede boeje als een herin-
nering aan jaren waarin ik iets geleerd en ervaren heb.

H. Kruijswijk J.

23 juni 1957

“Mijn belevenissen in Duitsland” 2^e deel

“Van Ugingen tot de bevrijding”

Voorwoord

Onder de bovenstaande titel “Van Ugingen tot de bevrijding” beste lezers vrienden wil ik mijn beschrijving over het leven in Duitsland vervolgen en ik hoop dat ik er in mag slagen ook dit boekje tot een prettig geheel te maken. Er zijn zo van die jaren waarvan de herinnering bepaalde beelden oproept, en als ik denk aan de zomer van 1944, dan rijst voor mijn geestesoog een klein dorpje met kris en kras door elkaar gebouwde huisjes en omgeven door een bergachtige omgeving met bossen. Ugingen, gelegen op 6 km afstand van Göppingen. Als je op een van de bergpaden stond dan zag je hoe de weg zich daarvandaan langs Faurndau naar Göppingen slingerde. Het was de weg van Stuttgart naar Ulm. Geen groots aangelegde verkeersweg maar toch tamelijk druk. Je zou hem kunnen vergelijken met de weg van Den Haag over Leidschendam naar de Vink in Voorschoten. Met warme gevoelens denk ik aan de zomerdagen die ik daar doorgebracht heb, en al woonden wij gedwongen in een vreemd land, we leefden onder omstandigheden die te dragen waren en alles was toen ook veel makkelijker dan een jaar tevoren. Het eten was tamelijk goed en over verlof werd niet eens meer gesproken want het was toch voorgoed stopgezet. We hebben er ook heel wat beleefd. Prettige avonden boven in “Ons Huis” want de naam keet was voorgoed verdwenen. Prachtige wandelingen maar ook angstige nachten en spannende dagen wanneer de luchtoorlog dicht in de buurt kwam. En daarna kwam een koude sombere winter waarin bovendien elk contact met het dierbaar ouderlijk huis ontbrak.

Maar ook toen bleven we optimistisch en ikzelf was in die dagen sterker van vertrouwen dan ooit tevoren. En juist daarom denk ik zo gaarne aan die tijd terug waarin achter de donkere werkelijkheid het licht der toekomst gloorde. Nog zie ik mij lopen op die eerste kerstdag van 1944 geheel alleen in de bergen rond Uhingen.

Grauw was de lucht en een doodse stilte heerste alom en toen ineens stond ik voor een klein huisje waar achter de ramen het licht van een kerstboom straalde. Een poosje bleef ik er naar staan kijken en moest aan Holland denken waar er zo'n ellende heerste. Maar ook daar zou het licht weer doorbreken en ik dacht er peinzend aan wat de toekomst wel brengen zou voor eenvoudige mensen rond de kerstboom geschaard. De wereld is zo'n wonderlijke schepping. Mensen komen en mensen gaan, wereldrijken en geweldenaars vallen even roemloos als ze opgericht zijn maar boven dit alles blijft het troostende versterkende licht van het Evangelie stralen. Deze mensen, niets wist ik van hen maar misschien betekende voor hen deze kerstboom ook wel iets meer dan de uiterlijke glans der kaarsen. De grauwe winter ging voorbij en uitbundig en blij zette het voorjaar in terwijl de gebeurtenissen elkaar in adembenemend tempo opvolgden. En toen wij, einde april, op een zonnige middag in het overvolle Göppingen de intocht van de Amerikaanse troepen gade sloegen kwam mij nog even dien grauwe kerstmiddag in gedachten. En weer had het licht gezegevierd over de duisternis zoals het dit steeds zal doen. Alles was weer voorbij doch het goede ervan is mij bijgebleven en zal een plaats vinden in dit tweede boekje als een herinnering aan de jaren waarin ik iets geleerd en ervaren heb.

H. Kruijswijk jr. 23 juni 1947

Hoofdstuk 1

17 APRIL 1944: WIJ VERHUIZEN NAAR UHINGEN EN RICHTEN NU “ONS HUIS” IN - DAG EN NACHT PLOEG IN UHINGEN - MET DE TREIN OF BUS NAAR GÖPPINGEN - GASTHOF “ZUM ADLER”

Het was een rumoerige boel op die maandagmorgen 17 april 1944, want er heerste een ware verhuiswoede. Kribben, kasten, koffers, pannen en wat al niet meer werden op de grote vrachtauto van Bader geladen want het “mooie stel” ging naar Uhingen.

Heel erg stond ons dit wel niet aan want de verhalen daar vandaan, verteld door de Brabanders die er al sedert juni 43 werkten, waren niet erg bemoedigend.

De bazen die er de scepter zwaaiden waren kortweg gezegd ellendelingen, onder wie vooral de beruchte bedrijfsleider Herr Fink. Maar het was nu eenmaal zo en uiteindelijk had toch Dr. Weinhard de touwtjes in handen over dit bedrijf en dit gaf moed. Dr. Weinhard was één van die mensen die voldeed aan de Göbbels propaganda eisen. Hij was Nationaal-Socialist maar rechtvaardig en eerlijk en hij behandelde ons dan ook als zonen van het zogenaamde broedervolk. Toch begreep ook hij wel dat de werkelijke toestand heel anders was maar verklaarde daar tegenover machteloos te staan. Maar wij kregen veel van hem gedaan waarvoor hij echter verlangde dat we ons bij de feiten neerlegden en ons werk deden. Nu was er over dit punt heel wat te redeneren maar wij maakten ons er niet al te druk over. Het werk viel best mee en we hadden al met genoeg vijandig gezinde Duitsers te maken zodat het een geluk was om met een man als Dr. Weinhard overweg te kunnen. Voor de inrichting van het nieuwe lager zorgde hij best en voor de jongens die voetbal liefhebbers bleken te zijn, kwamen er de daarvoor benodigde voorwerpen zoals ondermeer een voetbal en schoenen. In het lager zelf kwam een prima elektrische kachel en twee goede spiegels. Dr. Weinhard toonde zich ook na de bezetting een man met karakter.

Toen hij door de Amerikanen zijn huis werd uit gezet en dit heel rustig opnam met de opmerking dat hij niet anders verdiend had door tot het einde toe te geloven in het naziregime. Toch hoop ik van harte dat men het deze sympathieke man niet al te lastig heeft gemaakt want er zijn wel grotere schurken van Duitsers geweest ook al blufte ze er op geen lid te zijn van de Nazi-Partij.

Wat ons betrof. Toen alles opgeladen was leek het wel een stel zigeuners dat op sjouw ging. Willem zat half onder een krib met de wekker krampachtig in zijn handen geklemd want, zei hij: “Die wekker mááág nie weg zaone nie”.

Vooraf had er nog een fikse scheldpartij plaats tussen Koos en de Duitse fabriekstimmerman Christiaan over het al dan niet mee nemen van een bank. Koos trok aan de bank en Christiaan ook, Koos schold en Christiaan schold nog veel harder en de kernachtige uitdrukkingen in het Nederlands en Duits schalden door de lucht. De jongens brulden van het lachen maar een andere Duitser maakte met een paar kalmerende woorden een eind aan de ruzie en de bank bleef in Göppingen want in Uhingen kregen we stoelen. En toen vertrokken we met de hele bende naar het dorp van belofte en toen we het fabrieksterrein opreden stond Cor Harteveld voor de smederij en schudde zijn hoofd alsof hij zeggen wou: “wat zijn jullie begonnen”. Al dadelijk maakten we kennis met Finn terwijl ook de brutale baas Branstätter zijn neus in onze zaken stak. Een andere, meester Rapp genaamd, maakte een geschiktere indruk en was ook niet zo kwaad. Toch bleek het al spoedig een fanatieke nazi-man te zijn en ik heb later in de nachtploeg heel wat met hem staan bekvechten. Vooral als hij de figuur van president Roosevelt aanviel en deze voor een Jood uitmaakte, vergat ik in Duitsland te zijn en trok tegen hem van leer op een wijze waar ik later soms zelf van schrok. Maar Rapp schreeuwde wel, doch gevaarlijk was hij verder niet en ik kon dan ook veel zeggen. Wij gingen het lager nu inrichten en noemden het “Ons Huis”.

Het was een lange ruimte die nu in twee gedeelten afgescheiden was en in het achterste gedeelte zou nu de Göppinger ploeg gaan wonen. Zo gezegd zo gedaan en na een paar uren van stevig ploeteren was alles aan kant en zag het er licht, fris en gezellig uit. Zelfs een vaas bloemen op de tafel ontbrak niet.

De ramen stonden open en we hadden een pracht uitzicht op de bergen en toen we dan geheel aan kant waren besloten we even in Göppingen te gaan kijken.

We konden er met de trein heen doch ook met de bus, die niet al te ver van de fabriek zijn beginpunt had en zo reden we die middag voor het eerst met de bus naar Göppingen. Toen we in de Metzgerstrasse kwamen leek alles zo bekend en vertrouwd. Alsof we in Holland waren en pas uit een heel bekende straat verhuisd waren. En eigenlijk was het zo ook. In de oude keet was het nu een kale boel en we voelden ons er niks meer thuis. We gingen nog maar eens een keertje naar Otto Frank en keerden toen met de trein van 19:07 (De zgn. Siebener Zug) naar Uhingen terug. Het was er alles nog echt vreemd en we voelden ons nog heel niet op ons gemak in dit Zuid-Duitse dorpje, maar eenmaal in het lager aangekomen ging het wel weer. Op mijn krib tegenover het geopende raam gelegen kon ik zo over de groene velden naar buiten kijken en zag op de achtergrond het prachtige bos liggen. Dorp en omgeving zijn echt toch niet te beschrijven voor hen die er nooit geweest zijn, maar toen wij er eenmaal gewend waren vonden wij het een waar lustoord. De fabriek stond nogal achteraf en vanaf de Canalstrasse voerde een smalle asfaltweg er heen waaraan de linkerkant nog een tweetal huizen stonden, terwijl rechts een beek stroomde. Vanaf het weggetje voerde aan de andere zijde van de beek nog een voetpad waarlangs hoge bomen stonden ook naar de fabriek, en over een kleine vlonder, waar de beek onderdoor stroomde, konden wij ook op het fabrieksterrein komen. Dit paadje gebruikten we dan meestal als we 's-avonds laat uit Göppingen kwamen en het grote fabriekshek gesloten was. De volgende dag van ons nieuwe tijdperk in Württemberg gingen we aan het werk en ik bleef de eerste paar dagen buiten werken met Alfred, een enigszins achterlijke jonge Duitser die ik de eerste paar uren doodkalm voor een Rus versleet.

Doch hij woonde notabene in het dorpje Albershausen, een goed half uur lopen van Uhingen en was nooit verder dan deze streken geweest. Dit duurde tot vrijdag en toen ging ik samen met Leo Broos en de Duitse chauffeur de hele dag met de auto op stap. Mooie werkjes waren het niet want we ruimden de vuilnisbelt leeg en reden tot driemaal toe met deze lading van de fabriek naar de grintbaggerij halverwege Ebersbach. Ook sintels werden daar gestort en op de terugweg kregen we nog een lading grint mee te nemen die niet mis was. En tenslotte kwam er om drie uur 's middags nog een wagon stuifkolen aan in Uhingen, die ook nog gelost moest worden. Echter, tot bij vijven stonden we met de auto aan het station te wachten voordat de trein gearriveerd en de wagon kolen er uit gerangeerd was. En toen begon het lieve leven pas goed met het lossen van de heerlijke stuifkooltjes in de gloeiende zon, want deze zon trok er zich weinig van aan dat het nog maar 22 april was en toen we om zes uur het werk staakten zagen we er uit als beesten van het zweet en zwartsel. Maar na een flink bad was ook dit weer vergeten en stapte ik welgemoed met Koos naar de Wirtschaft "Zum Adler" van Herr Staib waar we nu al sinds enige dagen abonnee waren. Het was geen Otto Frank en veel eenvoudiger maar toch ook niet ongezellig. En ik denk aan de bekende figuren van daar terug. Herr Staib zelf, een forse slager. Weliswaar partijman maar rechtvaardig en beleefd ook tegen ons. Hij deinsde er niet voor terug om Duitse soldaten die op zondag nog wel eens kwamen en zich niet altijd behoorlijk gedroegen, zijn Wirtschaft uit te gooien, en toen, in het voorjaar van 1945, duizenden Russen (krijgsgevangenen) door Uhingen trokken en soms van honger en ontbering in elkaar zakten vloog hij woedend op de begeleidende Duitse soldaten af, wanneer die de Russen met stokken te lijf gingen. Zijn verontwaardiging kende dan geen grenzen en een uur daarna liep hij nog te mopperen. Zijn vrouw leek mij een zachtaardig mens toe maar ze was meestal in de keuken en we hebben haar nooit goed leren kennen. Dan had je Rosa de dienstster maar daar was niet veel aan. Ze had al een ontevreden voorkomen wat er niet beter op werd doordat ze vier van de zeven dagen een slecht humeur had.

Gezelliger was dan ook een zekere Frau Bader die eigenlijk in Hamburg woonde maar al sedert lang hier in Ugingen vertoefde terwijl haar man aan het front was. Haar vierjarig zoontje Wolfer had zij meegenomen en we hebben heel wat afgelachen als hij ongehoorzaam was en moederlief haar gezag liet gelden. Zij nam veel van onze Hollandse uitdrukkingen over en zodoende was Frau Bader de Hamburgse nogal gezien bij de Hollanders. En dan hadden we iedere woensdagavond nog te maken met het hulpdienstertje Maria Roos die niet op haar mondje gevallen was, maar die ons maar al te vaak een extra portie Slowaaks bezorgde. En later kwam daar nog een Slowaaks meisje bij die meestal voor het bier zorgde. Het was een gezellige kleine dikkerd die net zo goed een Hollandse had kunnen zijn en ze kon flink uitvaren ook, vooral tegen de Fransen. Ze sprak uitstekend Duits maar was toch altijd druk over haar Slowaakse vaderland. Doch hoe ze eigenlijk in Duitsland kwam dat zijn we nooit te weten gekomen. Als de stamtafel bij de deur kon spreken dan zou er heel wat te vertellen zijn. Het was een stukje Holland op zichzelf en er is daar wat af geredeneerd. Dit alles is nu lang voorbij maar, zoals Maria Roos nog maar kortgeleden in een brief aan mijn vriend schreef in Ugingen, is alles maar weinig veranderd, en Wirtschaft “Zum Adler”, waar zij nog iedere woensdagavond helpt bedienen, heeft dagelijks 350 – 400 personen te verwerken. Doch ik denk nu aan de ontzettende kleine porties eten van de dagen dat ik daar kwam en vraag mij af wat dit nu dan wel moet zijn. Op zaterdagavond kwamen wij er meestal niet want dan gingen we in Göppingen bij Otto Frank eten en zo bleef ook hiermee de band nog wat bestaan. Zo was het daar en toen brak de eerste zondag van ons verblijf in Ugingen aan. Vrijdagsweer is zondagsweer zegt men wel eens en inderdaad het was zo, en ondanks de prille voorjaarsdatum 23 april 1944 was het schitterend zomerweer en wij gingen onze nieuwe omgeving eens verkennen. En het viel waarlijk niet tegen. Op dezelfde datum waarop ik een jaar geleden het mooie landschap van Bad-Boll bewonderde stonden Koos en ik nu vanaf het bergpad over Ugingen en omgeving te kijken. In het groene dal zagen wij

het lager “Ons Huis” liggen en we konden niet anders zeggen dan dat we er uitstekend op vooruit gegaan waren. Ook verder was de omgeving onvergetelijk mooi en deze eerste zondag tekende ik dan ook aan als een dag van meer dan gewone betekenis, omdat er na een heel nieuw tijdperk van ons leven in Duitsland begon.

Op de fabriek ging men nu spoedig over tot het instellen van een dag en nacht ploeg en zo stond om de veertien dagen in de dagploeg de zogenaamde droogpers op afdeling 111. Het was daar heel rustig want buiten de twee persen werd er niet gewerkt en ik stond dan ook soms uren te persen zonder een mens te zien. Aan de tweede pers stond Frau Scheitzer, een best mens dat echter hopeloos doof was. Haar man was ook baas geweest op de Uhinger fabriek (Das Uhinger Betrieb) maar was nu, als zovele anderen, aan het front. In de nachtploeg stond ik op afdeling vier, aan de z.g.

“Hollanderreservoirs”. Dit waren langwerpige bakken waarin de kunstleergrondstof, vermengd met water, vergaard werd. Ze waren genummerd, evenals de lampjes aan de muur. Ging er een lampje aan dan kon je zien op welk nummer van Afd. 11 (het z.g, “Zwischenstock” of tussenruimten de grondstof nodig had. Ik liet dan een bak leeglopen, spoot hem met de waterslang schoon en draaide het lampje weer uit. Vervolgens werd de grote pijpleiding op de bak bevestigd en dan draaide ik op mijn beurt weer een lampje aan dat in verbinding stond met de “Reicherei” die op de begane grond gelegen was.

Daar werd de grondstof gemalen en met water vermengd naar mijn afdeling gespoten in de daarvoor bestemde vergaarbak. Het was in hoofdzaak routinewerk waarbij je uit moest kijken om niet de verkeerde bak te laten leeg of vol lopen. Overigens een nogal omslachtig werksysteem maar dat liet mij koud. Ik werkte samen in toerbeurt met de hagenaar Piet van Dijk. Stond ik op een dag aan de pers dan stond hij in de wacht aan de “Hollander vaten” en de week daarop was het net andersom. De dagploeg liep van 6.40 – 19.20 uur met rusttijden van 9 – 9.2012 – 12.45.en.16.00 -16.20 uur, en de nachtploeg liep van 17.00 – 4.00 uur ‘s-morgens met rusttijden.van 20.00 – 20.30.en 24.00 – 0.30. Bovendien werd in de nachtploeg slechts vijf nachten gewerkt en zo waren wij om de 14 dagen Zaterdagmorgens om 4.00 uur klaar. De eerste week stond ik aan de pers en de maandag daarop was het één mei en zo zou ik pas dinsdagmiddag om 17.00 uur voor het eerst in de nachtploeg opkomen. Eerst hielden we echter nog een paar vrije dagen en wel van zaterdagmiddag 12.00 uur af tot en met de maandag. Op zondag gingen we weer een eind wandelen en toen volgde de maandag die als eerste mei ook weer een vrije dag betekende. Op deze dag gingen wij voor de eerste maal de bioscoop in het dorpje Ebersbach bezoeken, en daar zat dan tevens een mooie wandeling aan vast. De bioscoop zelf was maar een klein hokje doch heel gezellig ingericht en had de weidse naam

Apollo Theater. Na afloop kuierden we heel gemoedelijk naar Ugingen terug en 's-avonds zat ik in de vallende schemer op het stenen vloertje achter het lager dat heel optimistisch "Het Terras" werd genoemd. Het was er prachtig. Voor mij stroomde de Fils en daarachter lag de bergweide met het bos op de achtergrond. En terwijl ik zo stil daar zat onder het genot van een "Schwäbische Stumpf", een kleine dikke sigaar die werkelijk heel best smaakte, betrapte in mijzelf erop dat ik ondanks de altijd sluimerende gedachte aan Holland, toch van deze streken was gaan houden in de vijftien maanden dat ik er nu al zat. En waarom ook eigenlijk niet? Het was er schitterend mooi en de Württembergse sfeer was toch nog wel iets anders dan Duitsland zoals ik het mij in Holland altijd had voorgesteld. Het was of voelde je reeds hier de invloed van het niet eens zo ver meer afgelegen Zwitserland en inderdaad was die invloed er ook. Het propaganda geschreeuw van "Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer" was lang niet zo hecht als men wel zou denken en het beste bewijs was wel de onverholten afkeer die b.v. Württembergers en Pruisen of Rijnlanders tegen elkaar hadden. Daarom was het in Württemberg best uit te houden en ik genoot dien avond op "Het Terras". Toen het geheel donker was geworden ging ik naar boven en daar werd in de achterkamer de boel nog eens op stelten gezet door alle kameraden. Toen we tenslotte allen moe gelachen waren kropen we op de kribben en spoedig was alles in diepe rust.

Hoofdstuk 2 (30 AUGUSTUS 1947)

LENTE EN ZOMER 1944 - 6 JUNI: DE INVASIE IN WEST EUROPA
- PRACHTIGE WANDELINGEN IN HET FILSDAL - EBERSBACH -
EEN ZONDAG MET DE GRAMMOFOON DE BERGEN IN - IN DE
NACHTPLOEG: VEEL BOMBARDEMENTEN OP STUTTGART –
19 JULI 1944 IN WÜRTEMBERG.

Zo leefden wij ons leventje in Uhingen en al spoedig waren wij er gewend. Wat mij betreft, aan deze tijd in Uhingen heb ik de mooiste herinneringen van mijn leven en zoals ik toen aan Holland en Leiden dacht zo denk ik nu veel aan die Zomer daar in Uhingen vol van licht en zon maar ook van vertrouwen en toekomst optimisme.

Ondertussen ging de lente over in de zomer en het was schitterend weertje waarbij het lager “Ons Huis” temidden van de wondermooie natuur een lustoord was. Dagelijks stonden de ramen open en urenlang lagen wij soms uit te kijken over het groene paradijs.

Ondertussen ging het oorlogsrumoer verder en de spanning werd steeds groter. Dat bleek wel uit de maatregelen die men in Engeland nam. Zo brak de zesde juni 1944 aan, een mooie zomerdag die later in regen overging. Het leven in de fabriek was normaal en niemand merkte iets van de gebeurtenis die een mijlpaal was in de geschiedenis van de tweede Wereldoorlog 's-middags. Tijdens het eten in Wirtschaft “Zum Adler” echter bralde

de radio het nieuws uit. Op zijn Duits natuurlijk maar wij wisten wel wat er van te denken. In de avonduren vlogen tal van vliegtuigen over Württemberg in de richting van Frankrijk en kon men merken dat er wat aan de hand was. Maar al spoedig was de hevigste spanning verdwenen en we bleven de verdere ontwikkeling op de kaart gadeslaan. En ondertussen vergeleed de lente en ging over in de zomer. Het weer bleef schitterend en we maakte prachtige wandelingen in het onvergetelijke Filsdal. Zo denk ik aan een zondagmiddag waarop Koos en ik via het bergpaadje door het bos en over de wijde vlakten tenslotte terecht kwamen in het typische dorpje Jebenhausen. En weer beenden we verder om eindelijk in Göppingen uit te komen. We gingen daar gelijk maar eten en toen met de trein van zeven uur naar Ugingen terug. In “Ons Huis” ging het leven heel gemoedelijk zijn gang met alle ups en downs van de dag. Koos bleef iedere morgen in het lager om het schoon te houden en hij kweet zich uitstekend van deze taak. Jammer dat het zo weinig gewaardeerd werd want er zaten een aantal vuilpoetsen tussen die onverbeterlijk waren. Overal hingen kaartjes met vriendelijke opschriften voor de goede gang van zaken. In onze keuken boven de wasbakken, “kranen na gebruik sluiten a.u.b” of “Wasbakken dienen niet als verzamelplaats voor pannen, borden of vorken” Vriendelijk verzoek om dit apparaat na gebruik uit te schakelen.

Het mocht wat, de heren gooiden van alles in de wasbakken, lieten kranen openstaan en vergaten natuurlijk de meeste tijd om de kachel uit te schakelen. Dan kwam je 's-nachts door de keuken die blank van het water stond omdat de afvoer verstopt zat en er weer een kraan openstond. Of de kachel stond roodgloeiend zodat de zaak doorbrandde of de moffen de stroom afsloten. Maar altijd was er wat en de vriendelijke verzoekschriften maakten plaats voor kernachtige uitdrukkingen zoals “Kranen dicht, ellendelingen” of “Kachel afsluiten, Lamzakken”. Bij de schakelaar van de kachel een enorme pijl die naar beneden wees, maar helpen deden slechts krachtige maatregelen. En zo gooide Koos op een ochtend alle potjes, pannen, messen, vorken enz. die hij in de wasbakken vond het raam uit. De heren konden hun spullen aan de oevers van de Fils terug vinden doch er werd gescholden en getierd op zijn Hollands. Voor een deel echter hielp het wel.

En het moet gezegd worden dat niet alle jongens zo waren. Een stuk of zes beruchte vuilpoetsen waren de oorzaak. Een andere marteling was Frans Klijsen uit Tilburg. Kwam hij vrijdagsnachts uit de nachtploeg dan sliep hij tot half acht 's-morgens, sprong dan plotseling zijn bed uit en ging zijn sokken stoppen, broek oppersen en overhemd strijken en wat al niet meer. Het hele lager lag dan overhoop en de manier waarop hij zijn werkzaamheden uitvoerde was afgrijselijk.

Eerst gromde Koos wat, zaterdag gromde hij wat harder en toen, weer op zo'n zaterdagochtend dat Frans hem op alle mogelijke manieren in de weg liep, verloor hij zijn geduld en voer geweldig tegen Frans uit terwijl diens spullen van de tafel op de grond kletterden. Er werd over en weer geraasd maar al was "den Klijs" (de brabanters zeiden geen Frans Klijsen doch altijd "den Klijs") potig uitgevallen, doch had hij een zeker respect voor een grote mond vooral als hij zag dat je werkelijk kwaad was. Ook ik zelf had tot mijn grote verwondering al meermalen opgemerkt dat hij inbond als je met krachtige woorden tegen hem optrad. En door ons beiden is hij dan ook heel wat keren uitgekafferd en het was wel nodig ook wegens zijn enorme brutaliteit. Des ondanks liep hij met ons weg en waren wij in zijn ogen de beste vrienden die hij had. Nog een ander tafereeltje, zondagmorgen zo omstreeks half acht. Willem is al op en rent door het lager, al etende want om te zitten gunt hij zich geen tijd. Hij gaat naar de Mis van acht uur en om de vijf minuten kijkt hij op zijn wekker en dan naar het bed van Frans. Aldus, vijf over half acht, Willem rukt aan het bed en zegt: "Kom Fraaaaaaaaaaaaaaaaaans ge mot er uiot.'t is hoge tijd" met een vreselijke uithaal die wel na te spreken doch niet na te schrijven is. Tien over half acht, Willem rent naar de tafel, neemt een hap brood, rammelt weer aan het bed en schreeuwt "kom dan Fráááááns, háááálf áááácht deur gewes"

Dan zwijgt hij even om even later door te vragen met “of gaode nie naor den kerk, Frááááns?” Waarop een slaperige “Jao, Jao” van Frans, waarop Willem weer zegt “dan moede gij d’r uit komme mááán, anders komde gij te laot”. Het is weer even stil maar om kwart voor acht weer een hengst van Willem tegen het bed, “Allee, Fráááááns, hoe denke gij der over, het is kwááárt voor áááácht”. En dan ineens een snauw uit de hoek, Jan van Selst (de Ram) is wakker geworden en schreeuwt “Kom dan oewe nest uiot, aokeligen.modder bááááást (dit in verband met de vette buik van Frans) en gij Willem hou- oe-en vervelende kop dicht mee-oe Gesáááuwel”. Willem zegt, “Wé, wé, wé moedde gij Ram, ik vraog oe toch niks?” en Frans komt met “Verrekde gij toch efkes gáááuw. Gaode gij zelf maor naor den kerk”. Dit bedoelt hij tegen de Ram maar die kaatst terug en zegt: “Ik hoef niet naor den kerk waare, ik zij protestáááánt”. En dan ineens bulderen Koos en ik het uit van het lachen om dit idiote antwoord van Jan van Selst en dan laat Piet Mulders zich horen en zegt met zijn bekende hinniklachje en plaagstem “Waar bemoeide gij oe eige mee , verrekten besooysen Ram”. (Jan van Selst komt uit en deel van Waalwijk dat Besoyen heet en hij noemt dit een voorstad van Waalwijk (of Wolluk). En Jan zei, “houde gij oe waar stil Piet, wáánt gij gaot ook nooit naar de kerk”.

En Piet hinnikt weer eens en zegt: “Ik zei nogal gek, laat meneer pastoor maar hier komme”. Doch ondertussen is Frans toch zijn bed uitgegaan en het stel gaat naar de mis als goede katholieken, doch ‘s-middags vloekt Frans nog harder als anders, wat natuurlijk niet betekent dat alle katholieken zo zijn, maar Frans Klijsen is nu eenmaal een heel apart soort mens. Doch dergelijke tafereeltjes kwamen steeds voor en ik moet nog lachen als ik er aan terug denk. Ondertussen echter deden we in “Ons Huis” een minder prettige ervaring op, hoewel wij daar reeds voor gewaarschuwd waren, en wel de aanwezigheid van wandluizen die een enorme last veroorzaakten. Het lager was ruim en fris genoeg doch ze zaten in de grote balken die er dwars doorheen liepen en ongeveer half juni begon het lieve leven. Zelf had ik geen last van ze doch de meeste andere jongens zaten al spoedig onder de bulten van de lieve diertjes en een wilde jacht volgde. Maar met meer en minder last bleven wij ze toch houden tot eind oktober. Toen werd de zaak uitgegast en de koude winter die daarop volgde deed de rest. Toch geloof ik niet dat ze er voorgoed uit waren doch aangezien wij begin mei 1945 vertrokken was dit ook niet meer van belang. Ondertussen ging het leven weer zijn gang en begunstigt door een schitterende zomer maakten wij weer tal van mooie en lange wandelingen door het ongekend schone Filsdal. Vaste beschrijvingen kan ik hiervan niet meer geven omdat ik mij vele van deze uitstapjes slechts vaag en bij gedeelte herinner doch het was altijd de moeite waard en we zaten dan ook overal in de omtrek.

Wel weet ik nog heel goed hoe wij met z'n drieën de eerste Pinksterdag van 1944 doorbrachten. Dat waren dan Cor de Ruyter, een Schoenmaker uit Breda die in Uhingen ook bij een kleine schoenmakersbaas werkte, Koos Meijvogel en mijn persoon. Het was een mooie lente dag en om ongeveer half twaalf gingen we op weg te voet naar Göppingen. Het was een mooie lange weg die halverwege onderbroken werd door het dorpje Faurndau. Links van de weg liep de spoorlijn en zo was je in Faurndau meteen aan het station, of wat daar dan voor door moest gaan. Vlak tegenover dit kleine station lag de Wirtschaft "Zum Bahnhof" en daar gingen wij dien middag eerst eten om daarna onze tocht naar Göppingen te vervolgen. We zwierven daar wat in de omgeving rond, pikten nog een bioscoopje en aten ook in Göppingen. Toen dit gebeurd was liepen we terug naar Uhingen waar wij om ongeveer acht uur 's-avonds vermoeid doch zeer voldaan aankwamen. Een genoegen was ook steeds de indeling van onze zaterdagmiddag. Meestal gingen we met de bus van drie uur naar Göppingen, gingen daar inkopen doen en daarna nog wel eens in de Konditorie Schwarzkuchen eten. Zoals sommige mensen hier in Leiden zaterdagmiddags naar de lunchroom van Vroom en Dreesman.gaan. Of we gingen naar de bioscoop van 4:45u en daarna naar Otto Frank. Doch ook wel eerst naar Otto Frank en dan pas om zeven uur naar de bioscoop. Die was dan om ever over negenen afgelopen en dan gingen we met de trein van 9:20u pas terug.

Gezellig was het dan in “Ons Huis” als om een uur of tien iedereen zo’n beetje thuis begon te komen en dan werd er nog wat gegeten en gepraat tot bij twaalven. Een tijd om nooit te vergeten al was het dan ook oorlog. Nu zijn we allen weer thuis en is er geen oorlog doch is het zoveel beter? Ik vind van niet en als ik denk aan mijn eigen diepe teleurstelling en tevens zie hoe ons mooie vaderland, nog erger dan voor de oorlog, verscheurd word door de verdeeldheid op godsdienstig en politiek gebied dan walg ik duizendmaal van dit alles en denk met diepe weemoed aan die dagen in 1944 toen wij Hollanders in Duitsland ons soms zo nauw verbonden voelden en je blij was als je Nederlands hoorde praten of een Nederlander zag. Die tijd bracht ook grote ellende doch datgene wat wij er uit hadden kunnen leren hebben wij nooit geleerd. En al mogen wij in Nederland nog niet klagen, toch moet ik zeggen: “Het is ook hier lang niet alles” en allen, waaronder ook ikzelf, hebben hopeloos gefaald in ons pogen om een beter Nederland dan voor den oorlog in het leven te roepen. En toch is er ook nu een onverwoestbaar vertrouwen in mij dat het alles nog eens goed zal komen en ik hoop daaraan zo mogelijk te kunnen medewerken al is het slechts met de kleine dingen in het dagelijks leven. Het sterkste vertrouwen en optimisme vond ik in de dagen van ‘43 en ‘44 onder meer in de gedachte aan de eens komende bevrijding en terugkeer naar huis en hard en steeds en het sterkste optimisme van deze dagen vind ik vooral in de herinneringen aan de dagen in Württemberg.

Teveel is er echter gebeurd dan dat ik speciaal zou verlangen naar of sympathiseren zou met Duitsland, doch de streek in het Filsdal van Stuttgart naar Ulm heb ik in die tijd lief gekregen en nog altijd gaat mijn warme belangstelling er naar uit. Even lang als dat ik weg geweest ben, twee jaar en vier maanden ben ik thans reeds weer thuis ook en als ik de balans opmaak dan nog winnen die twee jaar van afwezigheid het van de laatste twee jaren. Een ondankbare gedachte misschien maar helaas door verschillende omstandigheden. Maar laat ik van nu af aan niet alleen de onplezierige dingen van mijn deportatiejaren vergeten, doch ook die van de afgelopen twee jaar dan ziet alles er weer mooier uit. En in die optimistische stemming keer ik dan terug tot de zomer van 1944 en denk aan Ebersbach. Dit kleine dorpje lag drie kwartier lopen van Ugingen en was te bereiken via de bekende straatweg naar Stuttgart. Heel wat keertjes zij wij daar naar toe gewandeld en zo'n uitstapje duurde meestal drie kwartier waarna we dan naar het kleine Apollotheater gingen om na afloop weer terug te wandelen over de mooie zonnige weg want dit gebeurde allemaal in de zomer van 1944. Op een andere zondag middag gingen we met Cor de Ruiter (de schoenmaker uit Breda) op stap en hij had z'n grammofoon meegenomen. Die was eigenlijk van zijn kostbaas en de platen ook maar dat gaf niets en wij stevenden met z'n drieën de bergen in. Op een driesprong onder de bomen gingen we zitten en lustig draaiden de plaatjes er op los. Franse krijgsgevangenen, tal van Russen en nog wat andere nationaliteiten kwamen er op af en zaten er de hele middag om heen. De zon stond hoog aan de hemel en de ganse natuur was één en al levenslust. Weer een paar weken later gingen we weer op stap met de grammofoon en nu naar de kant van het dorpje Holzhausen.

In de berm van de weg zaten we tot ongeveer vijf uur de platen te draaien en uit die dagen stamt het mooie liedje “Tirol, Tirol, mijn vaderland” zoals één der platen genaamd was. Met eindeloos geduld nam Koos de Duitse woorden over en liet daarbij de plaat heel langzaam draaien en tenslotte was hij het hele liedje meester. Hier is het:

1

Tirol, Tirol, Tirol
Du bist mein vaterland (2x)
Weid über Berg und Tal
Das Alpenland

Tirol, Tirol, Tirol
jij bent mijn vaderland
Wijd over berg en dal
Het Alpenland

2

Die Wolken ziehen dahin
Die ziehen auch wieder her
Der Mensch lebt nur einmal
Und dan nicht mehr

De wolken trekken daar heen
die komen weer terug
de mens leeft maar eenmaal
en dan niet meer

3

Ich hab'n Schatz gekannt
Der dort im Grabe ruhet
Der heb ich mein gennannt
Er war mir gut

Ik heb een schat gekend
die daar rust in het graf
die heb ik mijn genoemd
Hij was mij goed

4

Hab keinen Elders mehr
Die sind schön längst hin
Kein Brüder, Schwester mehr
Sind allen tot

Ik heb geen ouders meer
die zijn reeds lang bij God
geen broeders, zusters meer
zij zijn allen dood

5

Wenn ich gestorben bin
Lieg mich ins kühle Grab
Wo Deutsche Eichen stehen
Lieg mich hinab

Als ik gestorven ben
leg mij in 't koele graf
Waar Duitse eiken staan
leg mij daar neer

Het blijkt van een Tiroolse vrouw te zijn die deze melancholieke ontboezemingen doet. De Hollandse tekst staat er naast.

Verder denk ik met warmte aan die mooie “Kärntner Liedermarch“ die werd uitgevoerd door een echt Beiers cither orkest en wiens klanken nergens beter uitkwamen dan in het mooie berglandschap van Zwabenland. Op de andere kant van “Tirol” werd een liedje gezongen over een meisje dat gelukkig was met haar jongen. Maar de oorlog (de eerste van 14-18) kwam en hij moest naar Frankrijk, sneuvelde daar en rustte nu in de vreemde bodem van het land dat hij moest helpen verslaan. Doch de woorden waren zo slecht te verstaan dat wij er geen geheel van konden maken en daarom maakte Koos op de melodie een eigen liedje met Hollandse woorden waarvan ik echter het derde couplet ben kwijt geraakt. De twee die ik er echter van ken waren nogal romantisch, echt iets voor vriend Koos in die dagen.
(ik ben verder gaan schrijven op 25 oktober 1947).

Maar ook ik mocht het wel want in die dagen was ik nog niet ontnuchterd door de grillen van een onbegrijpelijk meisje hoewel ik nu gelukkig alweer zo ver ben dat ik om die ontnuchtering lachen kan en een ander meisje zich misschien van een betere kant laat kennen. Doch nu verder geen ontboezemingen.

Hier is het liedje met de Duitse melodie en de Hollandse woorden:

1

Op een lenteavond liep ik door de duinen
Rustig en stil was het daar om mij heen
Alleen de vogels zongen hunne liederen
Maar ik, ach ik voelde mij daar zo alleen
Zo dwalend over die hoge blonde kruinen
Zag ik een meisje en ik ging er heen.

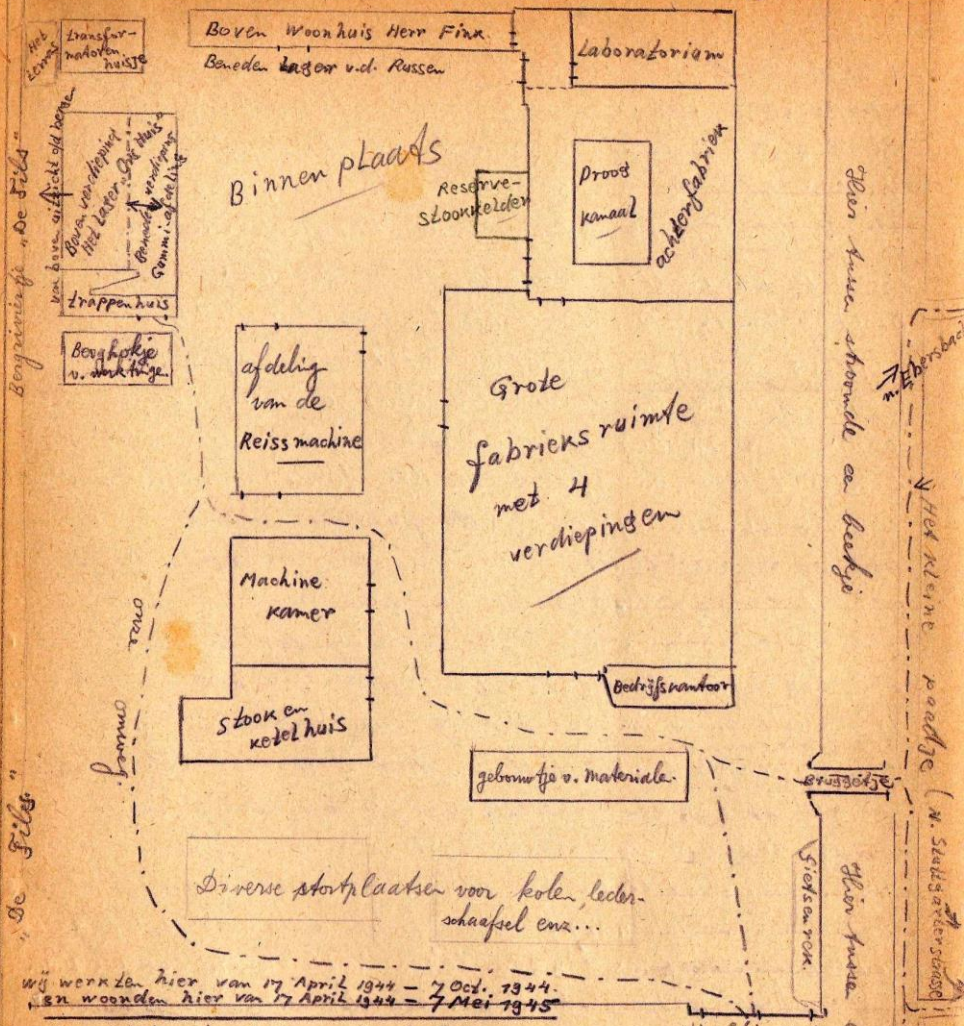
2

Stil zat zij daar en vlocht een krans van bloemen
En legde die op haar mooie blonde haar
En steeds als muggen om haar oren zoemden
Streek ze met haar hand haar krullen door elkaar
Ja zelden zag ik zo'n lief en aardig meisje
Zo heerlijk jong en nog bloeiend als een roos

Een echt romantisch liedje. Jammer dat ik het derde couplet kwijt ben doch dit was natuurlijk heel simpel en eindigde in een kennismaking en een ontluikende liefde zoals dat in liedjes of op de film altijd zo makkelijk gaat. Ik vroeg Koos of dit misschien echt gebeurd was doch hij moest het ontkennen en zei toen in het Brabants "Niks voor ons máááán" dat zie je hier al wel want of we nou in Göppingen of Ebersbach naar de bioscoop gaan,

we komen toch altijd tussen de ouwe wijven terecht en inderdaad was dat zo. Maar wat gaf dat ook, we hielden wel van zo'n beetje liefdes romantiek in een liedje en dat is beter dan de werkelijkheid. En het ging je daar zo goed af met steeds die bergachtige omgeving en die oneindige ruimte om je heen van het Zwabische land. De wandelingen op zondagmiddag en tijdens zonnig weer door stille dorpjes met ouderwetse pompen en verweerde kerkjes die lagen te dommelen in het gouden zonlicht deden die romantiek ontstaan en zijn de mooiste herinneringen van de zomers 1943 en 1944. Op de fabriek werkten we nog steeds afwisselend in de dag en nachtploeg. En vooral de laatste beviel mij best omdat het zomer was en als ik 's-middags om vijf uur begon, stond de zon nog hoog aan de hemel en wat dat betrof was ik liever 's-avonds om een uur of tien begonnen maar dit was nu eenmaal niet anders. Het eerste uur van vijf tot zes werkte er nog een gedeelte van de dagploeg, en als die dan om zes uur vertrokken, werd het op de bovenverdieping steeds stiller. Een paar landgenoten, die op kamers woonden en zich altijd op de fabriek in het waslokaal opknaptten, ging tegen half zeven ook weg en dan viel de stilte geheel in. Van beneden drong slechts vaag het gestamp der machines door, maar op mijn verdieping was het rustig. De mengtonnen van chemische stoffen draaiden nooit in de nachtploeg en slechts hoorde ik dan het eentonig zoemen van het papiersnijmachientje waar ik karton op sneed, doch dat ik naar wens af kon zetten.

KUNSTLEDERFABRIK UHINGEN (Württemberg)

wij werkten hier van 17 April 1944 - 7 Oct. 1944.
 en woonden hier van 17 April 1944 - 7 Mei 1945

Een klein beeld van het fabriekscomplex der Fa. Gebr. Bader in UHINGEN (kreis Göppingen) Württemberg.

--- de stippellijn wijst de weg die de Hollanders meestal namen om van de fabriek uit in het dorp te komen. Wanneer het niet gewenst was om door een baas uit het bedrijfskantoor heen te worden namen wij de omweg.

Om 8 uur verliet ik de fabriek dan om te gaan eten in Wirtschaft "Zum Adler" en als je dan het zomeravondleven in het dorp zag was de nachtploeg minder prettig maar wanneer ik om bij negenen weer op de afdeling kwam was ik dit alweer vergeten. Rustig vergleed de avond verder terwijl ik nu met licht en verduisterde ramen werkte. Af en toe ging ik naar beneden om bij de mannen van de reissmachine mijn bestellingen te doen voor de diverse lege reservoirs zoals b.v. 1 Werkstoff, 2 Blaupunkt en 1 Rotpunkt. Dit waren de diverse namen voor de grondstoffen, benodigd voor het persen van kunstleder. Ook ging ik wel eens een kijkje nemen bij mijn collega's op het "Zwischenstock"

of tussenruimte. Dat was de afdeling waar de grondstoffen gemengd werden en deze was op een wonderlijke wijze gebouwd. Met kleine ijzeren trappetjes, net als op een schip, kon je er vanaf de perserij, die gelijkvloers lag, opkomen en vanaf de diverse bruggen die er boven lagen kon je naar beneden in de perserij kijken.

Vooraf 's-avonds om een uur of tien was het een gezellig gezicht met overal het licht aan. Zo tegen half twaalf ging ik dan eens in de kantine, die op de bovenste verdieping lag, naar de radio luisteren. Deze stond altijd op Stuttgart afgesteld maar ik wist met mijn hand wel bij de schaalwijzer te komen en luisterde dan naar Engeland, Zwitserland of ook wel naar Hilversum. Dit laatste natuurlijk meer door de drang naar het vaderland dan dat er nieuws te horen zou zijn van onze verduitsde Hilversumse zender. De Duitse radio zelf gaf, na het nieuws van 24.00 uur, altijd nog mooie nacht concerten tot 2:00 uur en onze schafttijd van twaalf tot half één breidde zich dan ook meestal uit tot ongeveer kwart over een. Men lette er niets eens op en na half één was er meestal niet veel meer te doen. De persers hadden om ongeveer half twee hun vastgestelde aantal platen al gehaald en gingen dan de machines schoonmaken. Ik sneed nog wat karton en liet mijn bakken vullen voor de volgende dagploeg die alweer om 6.00 uur 's-morgens begon en schreef verder nog wel eens brieven. De stille nachten waren daar uitstekend geschikt voor. Tegen vier uur ging ik naar "Ons Huis", waste mij en lag om half vijf onder de wol.

Om twaalf uur stond ik op om te gaan eten en dan was ik de verdere middag vrij. Veel had je zo eigenlijk niet aan je leven, maar dat drong meestal niet tot je door en het was trouwens slechts eens in de veertien dagen.

De eerste week kwam ik 's-zaterdagmorgens om vier uur uit de fabriek en was vrij tot maandagmorgen 6.40 uur en de andere week duurde mijn vrijheid van zaterdagmiddag 12.00 uur tot maandagavond 5.00 uur. In juli werd de nachtploeg verschoven van 18.00 – 5.00 uur en dat betekende dus 's-avonds om zes uur beginnen en 's-morgens om vijf uur eindigen. Weer een maand later werd het van zes tot zes, zowel dag als nachtploeg en was de fabriek slechts in rust van zaterdagmiddag 12.00 uur tot maandag morgen zes uur. Ondertussen was het lang niet altijd rustig in de nachten en het gebeurde meer dan eens dat om een uur of elf 's-avonds plotseling al het licht uitging en even later het donderend geronk van misschien wel duizenden vliegtuigen gehoord werd. Dan stonden de nachtploegers buiten op het terrein, dat soms hel verlicht was door de maan, te kijken of ze niets konden opvangen van wat er in de lucht zich afspeelde. Weer later kwam het alarm steeds tegen half twee en omdat toen de schaft van 1.00-1.30 duurde en van de kantine naar "Ons Huis" verhuisd was om te eten, rekende ik er al op om niet voor een uur of drie weer in de fabriek te wezen. En eens was het een hele week zo, omstreeks eind juli 1944, dat steeds ongeveer half twee de alarm sirenes begonnen te loeien. Eerst hoorde ik ze heel uit de verte van Göppingen en dan van Faurndau en tenslotte heel duidelijk van Uhingen.

Vlak achter de fabriek stond er ook zo'n sirene en dit was een echt melig ding. Eerst gaf hij een doffe bromklank om op gang te komen en dan begon een doordringende huiltoneel door de lucht te ijlen. Zo was het ook op dien stille donderdagnacht van eind juli 1944. Precies om 1.25 hoorde ik de sirenen van Göppingen beginnen en tien minuten later kwam ook de huilsirene achter de fabriek het koor versterken. Ik deed het licht uit en de blinden van de ramen. Stil en mooi was de zomerse nacht daarbuiten maar lang duurde het niet meer. Uit de richting Plochingen – Stuttgart stegen allerlei gekleurde lichtkogels omhoog en reeds hoorde ik ook het doffe dreunen van afweergeschut. Sommige jongens werden wakker en gingen er uit, anderen bleven liggen doch steeds erger werd het lawaai buiten. Het licht was niet meer van de lucht en ook bij ons werd het dreunen nu hoorbaar. Het leed geen twijfel of Stuttgart, maar ook plaatsen dichterbij, werden zwaar gebombardeerd. Nog heviger werd het drama en ten slotte kwam zelfs de meest verstokte slaper zijn bed uit. Ik ging naar buiten waar de gehele reisnerij stond te schudden en te rammelen. Zowel op het terrein als in de fabriek was het stikdonker en slechts af en toe kwam de maan van achter de wolken te voorschijn. Toch was het terrein af en toe hel verlicht door de gebeurtenissen in onze omgeving. De vliegtuigen kwamen nu dichterbij en vlogen over terwijl het donderend geweld onverminderd voortging (in deze nachten eind juli 1944 werd Stuttgart in puin gelegd)

Niemand lag thans meer in bed en de meesten waren buiten waar zij in de richting van Stuttgart staarden, dat voor de zoveelste maal zwaar werd getroffen. Uit overwegingen van menselijkheid dachten velen van ons zeer zeker aan de bewoners der stad doch, uit vaderlandse overwegingen, vooral aan onze talrijke landgenoten die daar ook werkten. Langzaam maar zeker begon het geweld, zoals altijd, weer af te nemen en eindelijk om ongeveer half vier galmden de sirenen door de nu weer doodstille nacht

het signaal “Entwarnung”, dus was officieel alles weer veilig. De nacht was echter kapot daar de meeste jongens de slaap niet meer vatten konden, en daarom nog wat na bleven praten over deze spannende nacht. Velen waren dankbaar dat het geweld ons zelf toch steeds niet trof en daarom spraken ze er gelukkig ook niet zo onverschillig over als ze anders wel eens konden doen. De nachtploeg lag natuurlijk ook in duigen en na nog een uurtje op mijn afdeling te hebben vertoefd, zonder veel uit te voeren nam ik de kuierlatten weer naar het lager “Ons Huis”. Spoedig genoot ik daar van een welverdiende slaap en ik was er eigenlijk beter aan toe dan mijn kameraden van de dagploeg die een stuk nachtrust hadden moeten ontberen. Het zomerse leven was ondertussen doorgerold en in de week van 17 t/m/ 22 juli kregen wij een week vakantie. Naar huis konden wij niet maar zo’n weekje kunnen doen en laten wat jezelf wil dat stond ons wel aan en zo kwam ik op zaterdagmorgen 15 juli om 5.00 uur uit de nachtploeg en was vrij tot maandagavond 24 juli 6.00 uur, omdat de vrije week gewoon doorging als de dagploeg. Op de zondag die onze vakantie week voor af ging zouden Koos en ik naar de kleine dorpskern van Uhingen gaan doch terwijl we reeds klaarstonden om te gaan kwam er weer eens luchtalarm en konden we thuisblijven. Het alarm duurde van half tien tot half twaalf en in grote zwermen trokken de bommenwerpers over. Alle jongens, ook de kamerbewoners, waren in het lager aanwezig,

Ik zat een briefkaart naar huis te schrijven omdat de brieven op rantsoen stonden. Slechts twee per maand mocht je er één verzenden en voor de jongens die een meisje in Holland hadden was dit helemaal een probleem. Doch ik kende dat geluk, zoals ik het toen nog noemde, niet en kon dus mijn ouders tweemaal schrijven en stuurde er dan nog wat briefkaarten tussendoor. Het luchtalarm verliep nogal rustig en ook het verdere deel van de zondag bleef kalm. Op maandagmiddag gingen Koos, Cor de Ruiter en mijn persoon per “Zug” naar Göppingen waar wij de Brabander Johan Knulst ontmoetten en gezamenlijk togen wij naar Konditorei Schwarz in de Marktstrasse. Terwijl de radio speelde zaten wij er gezellig te bomen en J. Knulst moest nog even lachend opmerken in z’n sappig brabantse “t’ís toch mooi waare, nou zidde hier op oe gemak als den groten meneer in een restaurant en thuis beklagen ze oe”. Wij moesten ook lachen doch waren van mening dat je toch ook wel eens genoeg mocht hebben van het verblijf in Moffrika. Om kwart voor vijf gingen we gevierden naar het Stauffen Theater, daarna eten bij Otto Frank en toen met “Der Siebener Zug” terug naar Uhingen. Blij en warm straalde dien hele dag de zon ook de volgende dag was het prachtig toen we een middagwandeling door de bergen maakten. En zo werd het woensdag 19 juli. De tweede maal dat ik mijn verjaardag (nu mijn 23^e) in Duitsland vierde. Evenals het vorig jaar was ik ook nu toevallig vrij en het was een prettige dag.

Uit een brief van thuis had ik vernomen dat er een pakketje onderweg was en dit was reeds een prettig vooruitzicht. De ochtend begon met het binnenkomen van Meister Böhner, bij wie ik in de nachtploeg werkte. De fabriek lag niet geheel stil en enkele mensen verrichtten schoonmaakdiensten maar er stonden geen Hollanders aan de droogpers. Er was dus niemand voor de droogpers aanwezig en Böhner probeerde of er niet iemand te vinden was om zijn vakantie een dag te onderbreken. Het was pas half acht doch het beloofde een warme dag te worden en zeker geen aangenaam weer om aan de droogpers te staan. Hij slaagde dan ook niet, vooral omdat hij geen doortastende man was en geen weg wist met de wonderlijke reacties van sommige jongens. Ik werd wakker doch hield mij slapende hoewel ik toch niet van plan was om op mijn verjaardag aan de hete droogpers te gaan staan. Doch Böhner vroeg verder niets en ging heen terwijl nu iedereen wakker was. Luidruchtig feliciteerden de jongens mij met mijn verjaardag en zongen vreselijk vals een “lang zal hij leven”. Leo Broos Plukte aan de oever van “De Fils” een monsterachtige bos bloemen, die hij met een korte toespraak die bestond uit weinig woorden en veel flauwe kul, aanbood. Ik lachte mij een ademtekort en Broos zette de mooie bloemen in een bus op de “lager tafel”. En toen zei Toon Mayen: “Broos verwijder je of ik laat je door de grootste smeerpots hier in het lager eruit gooien” en vervolgde toen tot Frans Klijsen: “Fráááááns gooide jij den Broos er es uit”, wat een bulderend gelach veroorzaakte en Frans verontwaardigd deed uitroepen:

“Houde gij oe maar stil, Toon van Gemaijen, gij zij ok zo’n skône nie”. En ik dacht enige jaren later in Holland aan dit voorval toen een vriend van mij die in dienst was ook zoiets vertelde, namelijk over iemand door de grootste smeerlap of lammeling er uit laten gooien. De bloemen van Leo Broos vonden een ellendig einde toen Koos de tafel ging schoonmaken en ze met vaas en al naar buiten zwiepte, alwaar ze in “de Fils” terechtkwamen. Het werd inderdaad schitterend zomerweer en ‘s-morgens ging ik niet ver weg doch zat te schrijven op mijn terras. Evenwel, van dit schrijven kwam niet zo erg veel terecht want aan de overkant van “De Fils”, op het land, werkte een oude boer en zijn vrouw op de bekende wijze met een paard en een os voor de ploeg. Nu waren die laatste beesten altijd zeer eigenwijs en het tweetal slaakte dan ook vreselijke verwensingen tegen de os die niet lopen wilde. Af en toe scholden ze ook elkaar hartgrondig uit in hun schwäbisch dialect en het mooiste kwam toen de ploeg weer een vore had getrokken en het span moest keren. De os wilde niet en na hem uitgescholden en geslagen te hebben begonnen de twee elkaar weer uit te maken en terwijl ze bezig waren namen het paard en de os de poten en konden de twee ze achterna gaan. Dit ging met enkele rustige tussenpozen zo de hele morgen door en ik vermaakte mij kostelijk. ‘s-Middags gingen Koos en ik er op uit om pasfoto’s te laten maken voor een fabrieks Ausweis (of paspoort) doch we lieten er meteen een hele reeks vervaardigen omdat ze bijzonder mooi waren, eigenlijk stukken beter dan dat men van een pasfoto zou verwachten.

Daarna bleven we nog wat praten in het lager en Koos zat bijna een uur te bekvechten met Leo Broos over het feit of je in het lager maar alles achter je neer kon gooien. Broos, de smeerpoeist, vond dat niet erg en er was geen praten tegen. Daarom zei ik tegen half vijf tot Koos. Kom maat, laat die vent maar kletsen en maak je niet kwaad maar ga mee naar Göppingen. En zo gingen we dan in de mooie zonnige namiddag op stap, doch de trein van vijf uur uit Stuttgart liet op zich wachten en zodoende brachten we nog een half uurtje door in de Bahnhof Wirtschaft waar het koel was en het Göppinger-Rad bier best smaakte. Maar de trein kwam toch en om ongeveer kwart voor zes liepen we weer in Göppingen te stappen. Eerst gingen we eten in het "Bebenhauser Hof" waar het tamelijk rustig was en de radio gezellige vooravond muziek liet horen, en toen naar de Palastbioscoop van zeven uur waar een prachtige film speelde en waarin onder meer het bekende "Caramio Ben" van Giordani uitstekend gezongen werd. In de stille enigszins zwoele zomeravond reden we met de trein van 9.20 naar Ugingen terug terwijl ik er aan dacht hoe deze dag in Holland wel verlopen zou zijn. En terwijl ik naar het voorbij snellende landschap keek stelde ik mij voor dat ik nu met de Electriche van bijv. Haarlem naar Leiden terugkeerde. En zo was ook deze verjaardag weer voorbij gegaan en het verdere deel van de week bracht niet veel bijzonders meer. Op zaterdagmiddag kwam het pakje uit Holland aan en ik kon over de inhoud zeer tevreden zijn. De maandagavond daarop ging ik om vijf uur weer aan het werk en nam het gewone leven weer een aanvang terwijl de zomer en de oorlog voortduurden.

En in verband met de oorlog moet ik toch nog even wijzen op donderdag 20 Juli toen wij na een middagwandeling om ongeveer halfzes bij “Adler” kwamen voor het avondeten en daar het nieuws hoorden over de aanslag op Hitler, gepleegd door Graaf von Stauffenberg. Brallend schreeuwde men het door de radio uit dat alles mislukt was, doch voor ons betekende dit het eerste bewijs dat Duitsland begon te kraken en ons verblijf er langzaam maar zeker naar het einde ging. Niettemin zou het nog tien lange maanden duren voor het zover was doch die waren sneller om dan we dachten, en in die tien maanden beleefden we nog van alles terwijl ook het laatste contact met Holland weg viel.

Begonnen met Hoofdstuk 3 op 11 November 1947

HOOFDSTUK 3

GESPREKKEN MET “MEISTER RAPP” O.A. IN VERBAND MET DE VAL VAN CHERBOURG - BONTE AVOND IN GÖPPINGEN - EEN EIGENNAARDIGE AVOND MET ALS SLOT EEN NACHTWANDELING VAN GÖPPINGEN NAAR UHINGEN. - TIJDENS ONWEER EN LUCHTALARM IN DE TREIN TE FAURNDAU - WOELIGE DAGEN - ADRIE VROENHOVEN NAAR HUIS.

Op de avonden dat ik zelf geen nachtploeg had ging ik toch wel even in de fabriek kijken en raakte dan wel eens in gesprek met Rapp, de meester die in deze week de nachtploeg onder zijn controle had. Als ik op de bovenste verdieping moest zijn ging ik meestal gelijk met hem in de lift naar beneden en zo ontstonden die gesprekken waarbij hij het altijd op de oorlog en de politiek wist te brengen. Zelf begon ik daar meestal niet over, doch als hij mij aan de gang maakte zette ik door er volgde meestal een fanatiek en verhit gesprek.

Hij was een felle nazi en schold op de joden, de democratie en de Anti-Duitse gezindheid van de meeste buitenlanders. Ik verdedigde geen partijstelsel of iets dergelijks, doch mijn vaderland, de democratie en de begrippen van recht en menselijkheid in het algemeen. Het viel niet mee om in een taal die je wel kent doch niet voldoende beheerst iemand van repliek te dienen die soms zo fel kan zijn als Rapp, maar niettemin beet ik fel van mij af en viel hem op al deze punten scherp aan. Eens werden we het niet maar toch nam hij altijd met een vriendelijk groet afscheid van mij als ik weer naar het lager ging. Toen de invasie van de Atlantikwal nog maar kort aan de gang was ging ik op een avond in de kantine naar de radio luisteren en deze gaf hoog op over de grote verliezen van de geallieerden daar volgens de Duitse berichten. Rapp en ook meester Böhner streken erbij en Rapp zei “Die houden het daar niet lang meer uit” terwijl hij Böhner doch vooral mij verbeterd aankeek. Meester Böhner, een stille man die schijnbaar niet zo erg van de Duitse onoverwinnelijkheid overtuigd was, zei geen woord doch ik verzekerde Rapp dat hij de geallieerde macht onderschatte en dat wij elkaar over een maand of twee nog wel eens zouden spreken. Hij lachte schamper en zei dat de Hollanders ziende blind waren maar erg overtuigd klonk zijn stem toch niet en toen ik hem tegenwierp dat eerder de Duitsers ziende blind waren dan de Hollanders haalde hij slechts zijn schouders op en zei niets meer en liep weg.

Enkele weken later nam ik de nachtploeg waar voor Piet van Dijk, die ziek was, en had Rapp dus als meester. In deze week viel Cherbourg na een felle strijd en we stonden samen aan de radio toen dit bericht doorkwam. Ik vroeg Rapp toen hij zei “Nu hebben ze een vernielde havenstad veroverd” of hij nu nog dacht dat de geallieerden eruit gegooid zouden worden, en prompt zei hij ja en kondigde aan dat de V1 Engeland zou vernietigen en dat zo het keerpunt in de oorlog zou komen. En weer ontstond een felle woordenwisseling waarbij hij al zijn afkeer tegen de geallieerden kwistig uitstrooide. Kenmerkend voor de Nazi mentaliteit was echter zijn bewering dat hij niets tegen het Engelse of Amerikaanse volk had, doch dat dezen door de joden beheerst werden waarop ik hem vierkant in zijn gezicht uit lachte en zei dat ik voor Roosevelt was. “Die vent” schreeuwde hij is de grootste jood die er rondloopt, doch toen werd ik woedend en beet hem toe Roosevelt is net zo min een jood als dat die Führer van jullie een mens is en al was hij een jood dan nog was ik voor 100 procent pro Roosevelt. Hij zou voor mijn part Churchill of Stalin uitmaken voor wat hij wilde doch president Roosevelt nam in mijn hart een zeer grote plaats in ook al had ik hem nog nooit gezien. Toch was ik van mijn woorden geschrokken tegenover deze fanatiekeling doch hij ging er niet verder op in en ik zei, om van Duitsland af te stappen, maar Japan gaat in ieder geval naar de kelder, ook hierop echter wierp hij zich direct tegen

en beweerde dat het sterke rasbewuste Japanse volk nooit verslagen kon worden door het bij elkaar geraapte Amerikaanse volk dat geen sterk ras was. Ik lachte om zijn rassen theorie en verklaarde dat Japan er aan ging, doch er was geen praten tegen en ditzelfde zal hij van mij ook wel gedacht hebben. Maar er ging een lichtje aan en het gesprek kwam ineens op het werk en meteen was Rapp weer de tamelijk gemoedelijke fabrieksmeester. Later in de woelige septemberdagen begon hij nog eens over de toestand en verklaarde woedend dat hij wel in de gaten had hoe de Hollanders heimelijk liepen te lachen maar dat “Wie het laatst lachte het beste lachte”. Daar heb je gelijk in Rapp, zei ik, maar het gaat er maar om wie of er nu het laatste lacht en dat zul je nog wel eens gewaar worden. Wel blufte ik hierbij ook een beetje, doch diep in mijn hart droeg ik de vaste overtuiging dat Duitsland het niet zou redden. Na dien tijd sprak ik niet meer met Rapp hierover, ook al omdat wij in oktober weer in Göppingen gingen werken. De laatste maal dat ik hem zag was in februari 1945 doch toen zag hij er somber uit en sprak geen woord. Ondertussen reilde en zeilde ons leven zo goed en kwaad als het ging verder en grote vreugde bracht de aankondiging van de eerste bonte avond in Göppingen gegeven voor en door Nederlanders. Op een mooie zaterdagavond gingen wij er heen en de avond werd gehouden in de Drei Königssaal te Göppingen.

Het was er vol en gezellig en als gasten waren er ook een aantal Fransen uitgenodigd. Het zat ook vol met tal van Nederlandse postbeambten die de straten in Göppingen beheerden met hun PTT uniformen. Velen waren vergezeld van hun vrouwen en het verbaasde mij hoeveel Nederlandse vrouwen en meisjes er nog in Göppingen waren hoewel er natuurlijk verschillende bij waren die niet deugden en als pro Duits bekend stonden. Met andere buitenlandse meisjes stonden de zaken anders want daarvan waren de meesten wel degelijk gedwongen. De bonte avond was reuze gezellig en gehuld in een echte Hollandse sfeer, en zeer vergenoegd wandelden wij 's-avonds laat om over elven naar Ugingen terug, want de laatste trein ging reeds om half elf uit Göppingen. Maar het was mooi zacht weer en de zaterdagavond voor onze vakantie week. In die zelfde zomer ging ik op een zaterdagmiddag om vier uur alleen naar Göppingen zonder te vermoeden dat ik pas om twee uur 's-nachts weer thuis zou komen. Ik had het plan om naar de bioscoop van zeven uur te gaan, en dan 9 uur met de trein. Onderweg kwam ik Cor Harteveld tegen en we besloten samen te gaan. Bij de bioscoop echter kwam Cor een Hollands meisje tegen dat hij schijnbaar kende. Ze had een heel mooi verhaal over haar aanwezigheid in Duitsland en bleek uit Arnhem te komen doch vertrouwen deed ik haar toch niet.

Maar dit alles daargelaten vond ik er niets aan en ik was vooral bang dat ze onze avond in de war zou sturen omdat Cor nogal zin in een flirt scheen te hebben. Ze wilde met de trein weg naar het plaatsje waar ze woonde doch hij wist haar over te halen om mee naar het Stauffentheater te gaan en het eind van het liedje was dat hij het derde kaartje in mijn handen speelde en ik dus alleen mijn weg moest zoeken. Nu kon mij dat eigenlijk niet schelen en ik kwam terecht tussen een stel vrolijke landgenoten en amuseerde mij best. Maar zo blij als hij was om mij 's-avonds tegen te komen zo handig probeerde hij mij thans kwijt te raken voor zijn avontuurtje. Doch ik besloot hem daarin nu eens fijn de voet dwars te zetten door na het uitgaan van de bioscoop weer bij hem te gaan lopen. Het meisje was wel een gezellige praatster maar daar was dan ook alles mee gezegd, en ik snapte eigenlijk niet wat Cor in haar zag maar ja, je bent een avonturier of je bent het niet. En ik dacht aan Toon Mayen die ook altijd graag een meisje voor één of twee avonden had om haar dan weer zat te zijn. We gingen naar het Frankfurter Hof wat eigenlijk maar een snertkeet was maar toch beende ik ook mee naar binnen. Tegen half elf zei Cor, toen ik hem op de laatste trein attent maakte, dat hij wel ging lopen maar dat ik gerust kon gaan, als ik wilde. Nee, zei ik, "samen uit samen thuis" en dacht, je zult me niet kwijt raken mannetje ondanks je nieuwe "lieveling" voor een avond.

En zo gingen we pas om bij elven naar het station en hoorden daar dat er om over twaalven nog een trein in de richting Ulm ging waarmee Annie (zo heette Cor's vriendinnetje) nog naar haar woonplaats kon. Dat werd dus wachten en Cor had zijn slinger als een ouwe dief want nu zou hij nog een uurtje kunnen flirten en Annie was er niet afkerig van. Nu, dacht ik, ga je gang maar hoor Ik zat hem nog een dik half uur dwars met mijn aanwezigheid en ging toen in de Bahnhof Wirtschaft een biertje drinken en daarna eens op het station kijken. Om 10 over twaalven kwam de trein binnen en als ik er niet geweest was zou ze hem nog gemist hebben ook. Ze moest hard lopen en Cor hoopte nog dat ze de trein missen zou maar die vlieger ging niet op en we gingen naar Uhingen lopen. Cor had wel in de gaten gehad dat ik allesbehalve over hem te spreken was en ging, nu ze eenmaal toch weg was, gezellig op Annie lopen schimpen. Het kon mij weinig schelen doch ik verzocht hem om mij voortaan niet meer tegen te komen als hij zin in dergelijke avonduurtjes had. Hij lachte er maar eens om en ik lachte maar mee en Cor vroeg of ik dan niets om meisjes gaf. Nee, zei ik, op zo'n manier niet en zeker niet in dit land zelfs al komen ze dan uit Holland. Ons gesprek kwam nu op wat anders en we liepen heel kalmjes naar huis. Pas om kwart voor twee was ik in het lager waar alles in diepe rust was. Cor woonde op een kamer en was verder zijn eigen weg gegaan.

Ik had nog wat koeken bewaard en aangezien de blinden van de ramen waren ontstak ik geen licht maar ging ze op mijn gemak in het schemerlicht van de maan op zitten peuzelen. Het was midden in de nacht om twee uur en ik dacht: “Dat moesten de jongens zien”. De volgende morgen vroegen ze mij of ik soms dronken thuis gekomen was en Adri Vroenhoven die ons gezien had vroeg of het een aardig grietje was. Nou, zei ik en maakte ze verder geen steek wijzer want ze hoefden niet alles te weten. En zo was dit weer achter de rug. Op een andere zaterdagse middag ging ik met Koos naar Göppingen en aten we bij Otto Frank waarna wij met de bus terug gingen en om ongeveer zeven uur weer in het Lager “Ons Huis” waren. Er was verder niemand thuis en we maakten er zo’n kalme zaterdagavond van als we wel meer hadden. Daar werd ook meestal wat bij gegeten en plotseling miste ik de kleine tas die ik altijd gebruikte bij diverse opkopen. Het kon niet anders of ik had hem bij Otto Frank laten liggen en hoewel Koos mij geruststelde dat ze hem daar wel gevonden zouden hebben stond het hele geval mij niet aan. Vooral omdat mijn pas gekochte boter en suiker, alsmede enkele andere dingen er in zaten. Ik opperde het plan om maar met de bus van tien over half negen naar Göppingen te gaan om de tas te halen. Koos keek eens bedenkelijk naar de lucht en zei: “Dat zou ik maar niet doen want je krijgt dadelijk een onweersbui die niet mis is”.

Nu dat zag ik ook wel maar ik zette mijn plan toch door en rende naar de laatste bus waar ik nog net in kon stappen. En zo tufte de bus naar Göppingen terwijl het broeiend warm en doodstil in de natuur was. Ook de wolken parten zich steeds meer samen in een dreigend inktzwarte lucht. Maar ik kwam toch droog over en bij Otto Frank, waar het rustig was, begreep men direct waar ik voor kwam en werd mij de tas overhandigd die ze gevonden hadden kort na ons vertrek. Ik aanvaarde weer snel de terugtocht doch moest nu met de trein en wel die van 9.20 uur maar die kwam niet al te vlug opdagen en ondertussen arriveerden diverse kameraden uit het lager die ook naar huis toe gingen. De reeds lang dreigende bui brak tenslotte los en de regen kletterde neer. Ook donder en bliksem lieten zich niet onbetuigd en te midden van deze razernij reed de trein Göppingen binnen. Lang stond hij niet stil en al spoedig reden wij Göppingen uit. In de trein was het een gezellige boel en er zaten veel buitenlanders in. Nog maar net was de trein in het kleine Faurndau toen de alarmsirenen loeiden waaruit bleek dat de geallieerde vliegers maling aan het weer hadden en ook nu kwamen. Veel hoorden we echter niet. Doch het even afgezakte onweder herpakte zich opnieuw boven Kreis-Göppingen samen (kring Göppingen waartoe ook Faurndau, Uhingen en Ebersbach behoorden) en nu in een ongekende hevigheid. Het licht en de donderslagen waren niet van de lucht en de regen kletterde wel een kwartier in stralen neer.

Het was pikdonker geworden en in de trein heerste een roezemoezige drukte. Er stonden wat jongens van ons lager alsmede een aantal Franse meisjes en in een wonderlijk gebroken Duits stonden ze elkaar wat op te hemelen terwijl de jongens erg verliefd deden en de Franse Mariannetjes giechelden. Ik was met een, voor mij geheel vreemde, Hollander in gesprek geraakt, doch in de loop van het gesprek bleek dat hij uit Hilversum kwam en zelfs dicht bij mijn familie daar woonde. Hij werkte nu in Reichenbach, het dorpje dat op Ebersbach volgde en tot Esslingen behoorde. Het was een prettig gesprek dat echter af en toe stakte doordat wij onze gedachten bepaalden bij de toestand buiten. Het noodweer bleef nog doorgaan en toen het tenslotte wat rustiger werd hoorden wij ver boven ons het ronken van de vliegtuigen doch verder gebeurde er niets. Na ongeveer drie kwartier kwam het signaal “Alles veilig” en ook het onweer zakte langzaam weg maar het bleef regenen. De trein zette zich weer in beweging en was nu spoedig in Ugingen. Nog altijd was het niet droog maar erg hard regende het toch niet en in het donker zochten wij fabriek en lager op na enige malen in plassen en modder te zijn getrapt waaruit voortvloeide dat het mooie Ugingen af en toe in hartgrondige Hollandse bewoordingen werd verguisd. In het lager echter was het gezellig en met dit alles had ook ik weer een afwisselende zaterdagavond gehad.

En zo vergleden, met al deze kleine gebeurtenissen, de mooie zomerse weken in de Schwabische Jura en nog menige mooie wandeling werd er tevens gemaakt. Naar het schilderachtige Rechberghausen als ook naar het dorpje Wäschenbeuren dat in het voorjaar van 1945 door de Amerikaanse artillerie totaal verwoest werd in verband met schiet partijen van een paar waanzinnige fanatieke nazi-burgers. Ook wandelden wij een vanuit Faurndau de weg naar Lorch dat 15 km verder lag. We kwamen niet in Lorch (een stad als Esslingen) doch genoten wel van de prachtige omgeving die deze bergachtige weg omringde. Eens op een middag deed Koos deze wandeling op z'n eentje en vertelde later van de enorme bossen die hij doorkruist had alsmede van de beekjes die soms midden in zo'n bos ontsprongen. Augustus verstreek en september volgde, vol van woelingen en geruchten. Na de verrassende doorbraak bij Avranches stormden de Amerikaanse troepen Frankrijk door, op Parijs af dat zichzelf bevrijdde en toen weer verder. België werd overspoeld, Verdun genomen en we stonden allen perplex over de wervelwind der gebeurtenissen. Ook de Nederlandse grenzen werden overschreden en Maastricht werd bevrijd. En in deze tijd was het dat Adriaan Vroenhoven het ernstige bericht van thuis uit Eindhoven kreeg dat zijn moeder doodziek lag en wonder boven wonder kon hij weggaan voor twee weken. En zo vertrok hij nagestaard door de achterblijvers,

die echter hem nu niet konden benijden en met des te meer vreugde hun brieven van thuis in ontvangst namen. Een week later kwam een brief van Adrie waarin hij meedeelde dat hij een dag te laat was en nog slechts de begrafenis kon bijwonen van zijn moeder. Verder schreef hij dat de toestand in Brabant zeer gespannen was maar dat hij toch zou komen. Wij geloofden daar echter niet veel van en de weken verstreken zonder dat Adrie verscheen. Later hoorden wij dat slechts enkele dagen na deze droevige gebeurtenis de Engelsen Eindhoven waren binnen gerukt en zo was alle contact verbroken. De geruchtenstroom uit Holland bleef aan houden en zelfs werd al de bevrijding van Rotterdam genoemd. Een week na den 17e september 1944, de dag van de luchtlandingen bij Arnhem en de spoorwegstaking in Nederland, kwamen er mensen uit Arnhem in Göppingen die het één en ander vertelden over de toestanden in Holland. Ook talrijke N.S.B.'ers en andere twijfelachtige avonturiers overstroonden Duitsland en kwamen in onze omgeving terecht. De meesten waren diep ontgoocheld door de allesbehalve vriendelijke houding die het half ontmoedigde en verbitterde Duitse volk tegen hen aannam en ze leefden op als ze Hollands hoorden spreken. Zelfs de sarcastische en spottende opmerkingen van ons, hun gedeporteerde landgenoten, deden hen niet opvliegen en nu de Duitse catastrofe naderde gaven ze ons in veel dingen gelijk.

Van thuis hoorde ik zo goed als niets meer na de laatste brief van augustus en pas in januari 45 kreeg ik nog een brief van oktober 44 en daarna niets meer. Slechts het contact met mijn broer in Leipzig bleef bestaan en we voelden ons hechter dan ooit met elkander verbonden nu over het ouderhuis de schaduw van het vraagteken hing. Maar we bleven allen vertrouwen in de goede afloop van alles wat nu nog als een benauwend iets boven aller hoofden hing en zo ging de zomer over in de herfst van 1944.

HOOFDSTUK 4

9 OKTOBER '44: WEER NAAR DE FABRIEK IN GÖPPINGEN - MOEILIJKE DAGEN - KERSTMIS 1944 EN NIEUWJAAR 1945 - ZONDER WERK TIJDENS EEN HEVIGE WINTER - HET FRONT NADERT WÜRTTEMBERG - TALRIJKE BOMBARDEMENTEN.

Oktober kwam in het land en het was al aardig fris in de nachtploeg. Echter deze liep op een eind en de geruchten, dat wij weer in Göppingen te werk gesteld zouden worden, namen steeds toe. En inderdaad was de week van 2 tot 7 oktober de laatste van ons verblijf op de fabriek in UHINGEN. Op dinsdag 3 oktober, toen ik 's-avonds in de stilte van mijn afdeling de

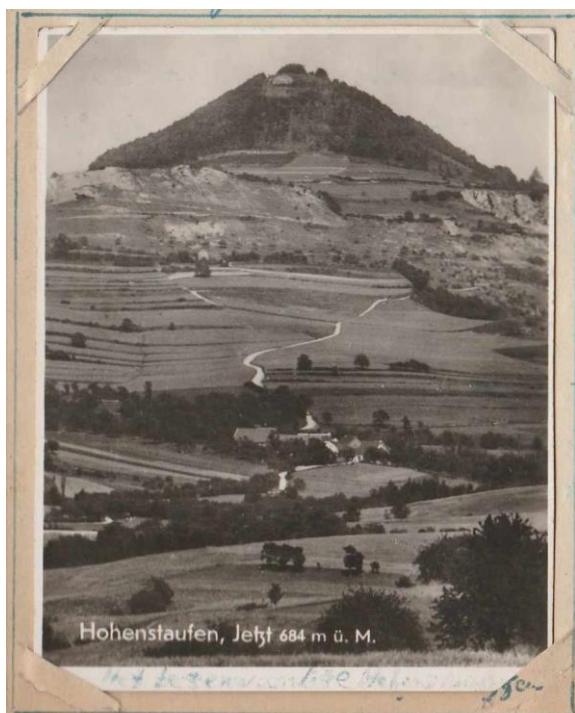
bekende werkzaamheden verrichtte, gingen mijn gedachten weer heel sterk naar de oude stad in Holland waar anders op deze dag een feestelijke stemming geheerst zou hebben. Leiden, de stad van de twee sleutels, die op 3 okt. 1574 bevrijd werd van het Spaanse juk. En ik fantaseerde over de toekomst en dacht, hoe of het bij leven en welzijn over een jaar zou zijn. Zou ik weer in Holland en in Leiden zijn? En zou het 3 oktoberfeest weer gevierd worden? Zou het voor mij na die jaren van afwezigheid een prettige dag zijn? Ik meende dat dit alles best mee zou vallen doch kwam tot de werkelijkheid terug, en die was nog 3 oktober 1944 in het herfstachtige Ugingen, met de gedachte aan nog vele donkere maanden die voor de deur stonden. Niettemin liet ik mij niet terneer drukken door deze gedachten want na de duisternis zou het licht zeker weer doorbreken en ook als ik op de regenachtige dagen buiten liep groeide de zekerheid dat ik deze herfstnatuur het volgend jaar weer in Nederland zou aanschouwen. Op vrijdag 6 oktober ging ik 's-avonds om zes uur mijn laatste nacht in en maakte van die gelegenheid gebruik om weer eens lustig aan de radio te draaien waarbij ik ook Hilversum weer eens glashelder door kreeg. Jammer dat het net zeven uur was en dat betekende nieuwsberichten van de B.N.O. Brrr!

Het was nog erger als van de Duitse zender en het is wel door andere dingen bewezen dat de Nederlandse Nazi's grotere schurken waren dan hun Duitse leermeesters ook al staat nu de één na de ander voor zijn rechters te beweren dat hij alles deed uit vaderlandsliefde. Wonderlijk was het verder om uit de Franse en Belgische programma's te kunnen merken hoe daar reeds de bevrijding een feit was en het alles pro-geallieerd was wat de klok sloeg. Voor de laatste maal hoorde ik ook nog eens de Engelse zender, de bekende en vertrouwde B.B.C. home Service alsmede "Radio Oranje" en zo eindigde deze nacht en toen ik op zaterdagmorgen 7 oktober 1944 naar "Het Lager, Ons Huis" stapte was de Uhingse fabriekstijd ten einde. Diezelfde zaterdag werd de nieuwe werkverdeling bekend gemaakt waarbij de nachtploeg verdween en het grootste deel der Hollanders, alsmede enkele Duitsers, weer naar de fabriek in Göppingen werden overgeheveld. We konden echter in Uhingen blijven wonen en besloten dit maar te doen ook. Op maandag 9 oktober gingen wij met de trein van 6.02 naar Göppingen en arriveerden weer aan de bekende hoofdfabriek. Ik kwam weer bij de kleine meester Elzer terecht, doch hij zette mij aan de borstelmachine wat minder prettig was. Lang duurde dit gelukkig niet want reeds na enkele dagen werd ik aan een opnageltafel gezet om samen met Heinrich Quadt het leder op te nagelen.

En daar bleef ik met tussenpozen werken ook. In die tussenpozen werkte ik aan het droogkanaal waar het ook best uit te houden was. Op de eerste maandag dat wij weer in Göppingen werkten was het luchtalarm ook weer eens van de partij en van half drie tot half vijf vertoefden wij bij de “Ratskeller” (Raadskelder). Een soort wijnhuis dat tevens als schuilkelder dienst deed. Het lag ook hoog en we hadden vandaar het uitzicht over de fabriek. Naar binnen gingen wij niet, buiten een klein aantal mensen die dit wel deden. En zo vergleden die laatste maanden van het jaar 1944 zonder dat er al te spannende dingen gebeurden. Het luchtalarm keerde met geregelde tussenpozen terug maar het geweld van de luchtoorlog kwam niet al te dicht in onze omgeving. Toch waren het moeilijke en sombere dagen ook al hielden wij onder elkaar de stemming er in. Echter de ruwe herfst dagen, het vastgelopen tempo der geallieerde opmars, de brieven uit Holland die niet meer kwamen, dit alles was weinig bemoedigend, en toen ik hoorde van de verwoesting op Walcheren voelde ik mij zeer somber gestemd. En steeds kwamen in die dagen de beelden voor mijn ogen van gelukkige momenten uit het vooroorlogse Nederland en ik dacht aan de reis die ik zelf eens naar Walcheren maakte en waarbij ik Middelburg bezocht. Maar die tijd was lang voorbij en ik vatte weer moed in het bekijken van het mooie fotoboekje van Holland en ook uit die donkere najaarsdagen van 1944

stamt mijn plan om het één en ander te gaan beschrijven, en zo ging ik schrijven over het oude Holland van voor 1940 en over diverse reizen en uitstapjes toen gemaakt. Iedere dag gingen wij nog met de trein van 6.00 uur naar Göppingen doch het gebeurde maar al te vaak dat hij om 6.45 aan kwam hobbelen en één maal was hij er zelfs pas om half acht. 's- Avonds gingen wij eerst bij Otto Frank eten en dan met de trein van 19.07 terug maar ook deze liet nog al eens verstek gaan, vooral in verband met luchtalarm. En dan gebeurde het

meer dan eens dat wij maar met de benenwagen naar Uhingen gingen. Je stond 's-morgens om kwart over vijf op en kwam soms 's-avonds om bij half negen thuis. Dan deed ik meestal niet veel meer, doch kroop op mijn krib en ging rustig liggen denken over tal van dingen. Tegen de kerstdagen ging het mis met de fabriek en de kolennood kwam nu duidelijk aan de orde van de dag.

Herinnering aan Moos Württemberg
De bekende berg
„Der Hohenstaufen“
gezien met de richting Göppingen

Telkens weer moest ik mijn arbeid aan het droogkanaal staken omdat het leder nog nat was en dus niet uitgehaald kon worden. Twee weken voor kerstmis werden de werktijden gewijzigd en nu werd er pas om 8.00 uur begonnen en reeds om 5.00 uur 's-avonds geëindigd. Dat was lang niet gek en vooral 's-avonds waren we nu mooi vroeg bij Otto Frank en omdat het dan niet druk was waren we meestal gauw klaar en gingen vooral Koos en ik veel met de trein van half zeven uit Göppingen. Deze vertrok namelijk daar vandaan en stond dus meestal klaar. Zo werd het vrijdag 22 december en dit was de laatste dag dat er gewerkt werd. In verband met de kolenpositie zou de fabriek 14 dagen gesloten worden en nu werd er nog wat opgeruimd en schoongemaakt. Om vier uur trokken allen naar de kantine waar een kleine kerstbijeenkomst werd georganiseerd en hierbij mochten ook wij aanwezig zijn. Het was wel weer een beetje hoog dravend Duits maar ieder kreeg een extra weekloon en een groot stuk zoolleder dus dat was meegenomen. Toen vertrokken wij en weinig konden we vermoeden dat we nooit meer op deze fabriek zouden werken. We gingen op ons gemak eten bij Otto Frank en nadat enkelen reeds weg gegaan waren en anderen nog wat bleven reisde ik op mijn eentje met de trein van 20.15 uur naar Ugingen met de prettige gedachte van veertien dagen vakantie. In Ugingen was het akelig stil en donker terwijl er een miezerige regen neerdaalde.

(Verder gaan schrijven 4 Dec 1947)

De trein rolde verder de duisternis in naar Stuttgart en nog lang hoorde ik het wegstervende geluid terwijl ik in de duisternis mijn weg zocht. Heel sterk kwam nu de gedachte aan Holland weer boven doch het was nu niet prettig om daar aan te denken want hoe somber en akelig zou het nu wel in het vaderland wezen. En toch..., over twee dagen was het kerstmis, het feest van het licht en de blijde boodschap aan een donkere door oorlog en haat verscheurde wereld. Welk een kracht ging daar van uit en juist nu, in het lager "Ons Huis", was het gezellig voorzover dit onder de huidige omstandigheden mogelijk was. De volgende dag, zaterdag, kregen we allen weer een kerstgave van levensmiddelen en sigaretten ons geschonken door Frau Hilde Banille die een groot gemengd warenbedrijf had en ons tot haar geregelde klanten kon rekenen. Volgens de Uhingenbewoners had zij dit het vorig jaar ook reeds gedaan en wij konden niet anders dan deze met ons meevoelende vrouw dankbaar wezen. Zo werd het 24 december, de dag voor Kerstmis, die wij grotendeels in "Ons Huis" doorbrachten. Echter gingen we dus 's-avonds nog even in het besneeuwde Göppingen kijken en mooi is de herinnering aan deze stille avond terwijl ik dit schrijf onder de rustige klanken van de wals uit de serenade opus 40 van Tschaikowsky, mijn lievelingsmelodie die zo goed past bij de gedachte in dit boekje tot uiting gebracht. En ik schrijf, het besneeuwde Göppingen, want het was intussen kouder geworden en gaan sneeuwen.

Een prachtige sprookjesachtige aanblik boven het oude stadje nu, maar de Wirtschafthen waren bijna allen gesloten en we keerden terug in “Ons Huis”. Daar snorde de wankel kachel en tot over middernacht zaten we er allen omheen terwijl er van alles opgehaald werd uit de vooroorlogse jaren. De volgende dag, eerste kerstdag, zouden Koos en ik naar de Oberhofen Kirche in Göppingen gaan voor het bijwonen van de kerstdienst die daar altijd bijzonder mooi was. Doch we moesten lopen en het was snerpend koud, reden waarom we van dit plan afzagen en naar de kleine dorpskerk van Uhingen gingen. Doch spijt hadden we daar niet van want ook hier was de dienst mooi en stijlvol en zeer voldaan keerden we huiswaarts. De middag brachten we gezellig in het lager door en ongeveer vier uur ging ik alleen nog even een wandeling maken. De wind was gaan liggen en de temperatuur dragelijk. Ik nam mijn weg over het bergpaadje en zag uit over het doodstille Uhingen. Van de oorlogstoestand was daar niets te bemerken en vliegtuigen werden niet gehoord. De schemer daalde reeds en terwijl ik het bergpaadje weer afdaalde stond ik voor een klein huisje even stil.

Het licht van de kerstboom straalde zacht naar buiten en even kon ik een wrang lachje niet onderdrukken. Hier vierden Duitse mensen kerstfeest en mijn gedachten gingen weer naar Holland waar thans de grootste ellende heerste. Echter, wat wisten deze mensen daarvan en welk lot zou hen misschien nog wachten. Zo peinzende daalde ik weer verder af en putte toch weer nieuwe moed want Kerstmis was toch het feest van het licht en ook voor ons vaderland. Zou dit weer doorbreken. Het was goed om het feest van Christus geboorte ook eens onder moeilijke omstandigheden te gedenken en er zo de diepere betekenis van te doorgronden. De duisternis viel nu snel in en ik zocht het lager weer op. De gezellige kerstavond zouden we vieren met alle vrienden, ook die van de kamers en zij die op een andere fabriek werkten doch ook tot onze kring behoorden. Helaas werd deze avond een diepe teleurstelling omdat sommige er een drankgelag van meenden te moeten maken en de hele sfeer vernielden door onderlinge ruziezoekerij. Enkelen probeerden te redden wat er te redden viel, doch tenslotte keerden sommigen zich af en trokken zich terug in onze eigen woonruimte, de zgn. achterkamer. Met weemoed dachten wij aan de genoeglijke en gepaste kerstavond van 1943 in Göppingen.

En het waren eigenlijk de kamerbewoners, en enkelen van de reeds sinds 1943 Uhingse barakbewoners, die dit alles veroorzaakten. En wel betuigden zij de volgende dag hun spijt over het gebeurde, doch deze avond was toch vernield. Tweede kerstdag was veel rustiger en het Göppingse ploegje bleef enigszins bij elkaar die dag. Het bewogen jaar 1944 ging nu ten einde en in de dagen tussen kerstmis en oudjaar gebeurden er geen bijzondere dingen. Zondag 31 december was een stille druilige dag met een grauwe lucht en regen- of sneeuwbuien. Er was weinig aan en na het avondeten bij “Adler” gingen we weer naar het lager met wat broodjes van de laatste bonnen en een stuk “Streichwurst”. Dat was onze oudejaarsavond maar met dit kleine beetje waren we al tevreden en waar de herrieschoppers hun heil ergens anders zochten toefden wij met de geschikste jongens in “Ons Huis” rond de oude kachel en werden er over en weer oude verhalen en herinneringen opgehaald. Zo werd het twaalf uur en we wensten elkander een voorspoedig 1945, terwijl Broos op de blinden voor de ramen schreef “Een voorspoedig 1945 met... een behouden thuiskomst in het vaderland”. En we waren er allen vast van overtuigd dat we dit jaar naar huis zouden gaan en daarom vol goede moed.

Ik schreef een kort artikel getiteld "Oudejaar 1944, Nieuwjaar 1945". Hoe zou dit jaar, dat zo stormachtig begon, eindigen? En om even op de dingen vooruit te lopen kan ik zeggen: 1945 was een stormachtig jaar zowel voor de mensheid in z'n geheel, als voor ons vaderland en ook in mijn persoonlijk leven. Tal van datums uit dit jaar zullen voor immer in mijn geheugen gegrift blijven staan en ik denk aan 1 maart - 20 april - 7 mei - 3 juni - 5 juni - 10 juni - 10 juli - 26 sept - 3 okt en 11 november. Dagen van spanning, gevolgd door dagen van vreugde en hernieuwd contact met oude vertrouwde banden en tenslotte dagen van

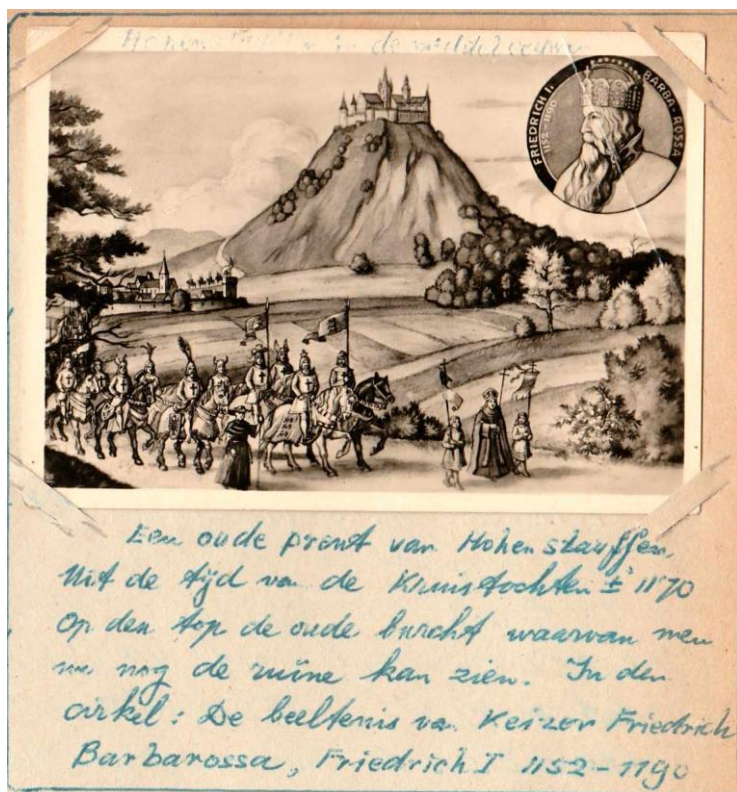
stil geluk die eindigden in diepe teleurstelling en ontruchtering. Om dan weer op te veren en toch op oudejaarsavond 1945 nog dankbaar terug te zien op dit jaar. Maar ik keer weer teug tot Ugingen en om ongeveer 1.00 uur 's-nachts zochten wij ons bed op.

Nieuwjaarsdag 1945 verliep rustig en zonder vermeldenswaardige gebeurtenissen en de volgende dag moesten zij, die in Ugingen werkten, weer aan de slag om de fabriek schoon te maken. Doch de Göppingers hadden nog een week voor de boeg en luierden die heel genoeglijk door. Echter, reeds in deze week liepen hardnekkige geruchten dat de fabriek in Göppingen wegens kolennood nog wel enige weken gesloten zou blijven. En zo werd het zondag 7 januari waarop Koos en ik weer eens wat beleefden. Op de avond van die dag, we hadden bij Otto Frank gegeten, gingen we naar het Kammerlicht theater voor de voorstelling van 7 uur. Nauwelijks was deze aan de gang of de alarmsirenen snerpten door de lucht en de film werd afgebroken. Iedereen moest er uit, doch de voorstelling zou later voortgezet worden en wij besloten in de vestibule te wachten. Ook die werd echter ontruimd en we kwamen buiten terecht. Cor de Ruiters de schoenmaker was ook bij ons en hij ging direct naar huis. Koos had daar ook wel oren naar doch ik wist hem bij mij te houden en een half uur later stonden we te wachten. Toen ging de waarschuwing dat de luchtbeschermingspolitie controleerde en Koos en ik namen de benen om de hoek, de Schillerplatz op. Amper waren we de hoek om of we werden reeds in onze kraag gegrepen waarvan we beiden behoorlijk schrokken.

Ik dacht reeds aan pascontrole en dergelijke. Maar dit viel mee want men zij ons slechts dat we de verkeerde kant opgingen en dat we naar de schuilkelder in de Schillerstrasse moesten. Deze was gevestigd onder de “Schillerschule” (zoiets als bij ons een Gymnasium of MMS). Er was nu geen ontkomen meer aan en bijna een uur zaten we in de schuilkelder waar we ons nogal verveelden. Vliegtuigen nog sirenen konden we horen en steeds weer was het gerucht “Het Signaal veilig” loos alarm. Eindelijk was het toch zover doch reeds half tien en waarschijnlijk zou Kammer Lichtspiele gesloten blijven. Koos wilde weer naar huis doch ik gaf het niet op en inderdaad, de voorstelling begon weer. Doch na een kwartier huilde het alarm weer over de stad en het theater stroomde weer leeg onder de spijtbetuigingen van de kleine dikke directeur. Maar nou ga ik naar huis hoor, mopperde Koos en ik had er nu ook genoeg van. Snel stapten we de buitenweg op om weer niet in de kelder te komen en we beleefden nog even een lachwekkend moment. Een Duitser kwam op zijn “Fahrrad” aangepedoleerd met volop licht en hij werd door z’n dierbare landgenoten hartgrondig uitgescholden met de opmerking dat zij geen lust hadden om mede door zijn toedoen aan brokken gegooid te worden en dwongen hem tot afstappen.

Hij deed echter zijn licht uit en toen waren zij tevreden. Wij stapten ondertussen stevig door en boven in de lucht ronkten de vliegtuigen. Veel gebeurde er niet maar wij waren na een wandeling van vijf kwartier reeds alweer een poosje in het lager "Ons Huis" toen het sein "Alles veilig" pas klonk. De volgende dag maandag 8 januari zouden we dus eigenlijk weer moeten beginnen, doch alle Göppingers bleven rustig liggen en inderdaad bleef de fabriek stilliggen, terwijl ook het Uhinger bedrijf, buiten allerlei reparaties door Duitsers verricht, zo goed als stilstond. Op deze zelfde maandag kreeg ik nog een brief uit Holland die dateerde van 17 oktober 1944 en waarin weinig nieuws stond. Nadien was het contact definitief verbroken. Spoedig viel nu met volle kracht de winter in die hevig koud was. Op woensdag 17 januari begon het opnieuw te sneeuwen en het bleef sneeuwen met slechts korte tussenpozen tot maandag 22 januari. In het lager was het bitter koud want door het stopzetten der fabriek werkte ook de centrale verwarming niet en het kleine kacheltje kon alles niet verwarmen. Wel werd het met een langere pijp nu midden in de z.g. voorkamer gezet zodat iedereen er nu omheen kon zitten, maar voldoende was dit toch niet en zeker niet voor onze achterkamer waar de Göppingers dan ook 's-nachts in hun kribben wel eens kou leden.

En ik weet dan ook maar al te goed hoe ik soms zes maal op een nacht van de koude wakker werd om tenslotte 's-morgens maar eruit te komen om de kachel op te zoeken. Niet altijd was het even koud en als ik 's-avonds door en door verwarmd op mijn krib kroop dan gebeurde het nog wel

eens dat ik een goede nacht had. Ook kon ik later, evenals de anderen, mijn twee dekens tot vier uitbreiden maar een genoeglijke winter was het toch niet. Maar ze hadden het in Holland zoveel slechter dus klaagde ik niet. Een geluk bij dit alles was echter wel ons renteniers leven want we hoefden nu niet voor dag en dauw ons bed uit en het was dan ook meestal een uur of negen als de koude ons er tenminste niet vroeger uit joeg. Zeer afwisselend waren onze bezoeken aan de bekende Wirtschaften "Zum Adler" en "Zur Frühlingsau"

En daarom gingen we soms 's-middags in Ugingen bij "Adler" (van herr Staib) eten en 's-avonds bij Otto Frank in "Zur Frühlingsau" te Göppingen. Ook wel omgekeerd of twee maal dezelfde Wirtschaft en zelfs wel in hoofdzaak 's-avonds. Eerst bij Otto Frank in Göppingen en dan bij "Adler" in Ugingen. Dat betekende dan met de trein van vijf uur naar Göppingen en met die van half zeven weer terug. 's-Morgens was het altijd de trein van 11.50 uur uit Ugingen die om even twaalf uur in Göppingen aankwam en dan gingen we om 13.20 of 14.20 uur terug. En ondertussen duurde de barre winter onverminderd voort. We beleefden nog meer en nadat we op een zaterdagavond thuis kwamen bleek de waterleiding gesprongen te zijn en stond de halve gummi afdeling (onder het lager) met water. Herr Fink moest noodgedwongen gewaarschuwd worden en hij sloot de waterleiding af. Een maand lang duurde deze aardigheid en moesten wij in de reserve-stookkelder water halen. Daar brandde steeds nog een kleine ketel en kon de boel dus niet bevroren en zo sjouwden wij dagelijks met emmers water van de fabriek naar het lager. Van alles beleefde je daarmee en meestal was het zo dat iemand een emmer water haalde om zich te wassen en als hij haar dan in de "keuken" had neergezet om zijn was benodigdheden te halen werd de emmer ondertussen door een ander leeggemaakt.

Het gevolg bestond uit steeds weer terugkerende ruzies en scheldpartijen en ik pakte het zaakje dan ook anders aan. Eerst maakte ik alles gereed en haalde dan pas water zodat ik direct aan de slag kon. Een ander probleem was het kolen halen wanneer de heren allen om de kachel zaten. Dan was een ieder steeds van mening dat hij het nu al genoeg gedaan had en nu een ander maar eens z'n handen uit de mouwen moest steken. En eens op een middag was het zo mooi dat ze met een stalen gezicht het gammele monster hadden laten uitgaan terwijl ze er met twintig man om heen zaten. Ik zelf was reeds twee dagen achter elkander ook een der genen geweest die behulpzaam waren met het kolen halen. Nu zat ik te lezen en dacht eerlijk gezegd ook “Laat nu een ander het maar eens opknappen”. Doch toen het getwist aanhield en de kachel inderdaad uit dreigde te gaan werd het mij te bar en vond ik dat wij toch eigenlijk maar ondankbare gasten waren om het niet te waarderen dat we nog wat warmte hadden en de gedachte aan Holland in ellende was het weer die mij het boek deed neergooien. Resoluut pakte ik de grote ronde kolenbak op, hoewel ik wist dit ding gevuld nooit alleen de baas te kunnen. Doch ik dacht wel dat er hulp zou komen en inderdaad toen ik halverwege de trap was kwam Leo Broos mij reeds achterop en in een kwartier tijd was de bak tweemaal gevuld en wel naar boven gesleept.

Dat waren zo van die kleinigheden die bewezen dat niets doen een mens lui maakt en dat de kameraadschap soms wel eens zoek was. Ondertussen begon de voedselpositie ook benauwd te worden en soms was er maar bitter weinig te eten, terwijl ook het roken steeds hopelozener werd. In Göppingen was een bakkerij waar men wel eens op vleesbonnen brood kon krijgen en tot het uiterste toe werd dit geprobeerd. Maar niet altijd met succes en verscheidene malen stootte ik mijn neus. Zo ging ik er op een maandagmorgen op uit terwijl er een berg sneeuw lag om beroerd van te worden. De bus liet lang op zich wachten en toen hij eindelijk kwam moest er met kettingen en ijzeren staven gewerkt worden om hem uit een sneeuwhoop te trekken. Eindelijk was het zover maar ik voelde mij allesbehalve op mijn gemak toen ik in het slippende en glijdende vehikel zat. En als resultaat kreeg ik in Göppingen geen brood en kon ik met een zeer slecht humeur weer terug gaan. Maar veel hielp dit ook niet en 's-avonds ging ik bij Otto Frank eten en deed vooraf nog eens een poging en nu had ik wel succes. In het lager "Ons Huis" zaten de Brabanders nu avond aan avond te kaarten of om het spel maar direct bij zijn naam te noemen te "Zwikken" en zachtzinnig ging het er niet altijd aan toe.

Slechts enkelen, waaronder Koos en ik, deden niet mee hoewel ik wel eens zin had om te één-en-dertigen. Maar daar vonden ze niks aan. Doch op een avond gingen ze er toch toe over, echter met een inzet van 1 mark 50. Dat vertikte ik echter want al te veel geld kregen we niet sinds onze werkeloosheid (ongeveer de helft van ons normale maandloon) en het voordurend eten in de Wirtschafften was een dure liefhebberij. Doch je moest wel want 1000 gram brood in de week was niet veel en dit was meestal reeds op zondagmiddag verdwenen als je het zaterdags haalde.

Zomer 1944 in Ugingen (Kreiss Göppingen)

Een gedeelte van onze club in de zomer van 1944 op het fabrieksterrein. v.l.n.r. Marri Brok, Lau Verschuren, Willem v/d Heuvel, Jan van Selst, Toon Mayen, Leo Broos, Koos Meijvogel, Henk Kruijswijk en Jos Steenbergen.

Sommige kaarters zaten dan ook dik bij elkaar in de schuld, en het eerst belachelijk gemaakte één en dertigen hielden ze bijna twee weken vol. Zo kon je dus meteen zien wat sommige mensen toch een huichelaars zijn. Ondertussen maakten de heren van de kaartclub er een complete nachtploeg van en eens begonnen ze op een donderdagmiddag zo omstreeks drie uur en eindigde vrijdagavond om een uur of elf. Maar de tussenliggende nacht was allesbehalve rustig en vooral niet voor de, in de voorafdeling, slapende jongens omdat het licht branden bleef. Wij in onze achterkamer hadden daar minder last van omdat we bij ons de lamp losdraaiden. Ruzie kwam er ook nog omdat, tegen vier uur 's-nachts, één der kaarters het zat was en wilde slapen. En omdat één der andere ongeveer met zeven dekens op z'n bed lag wilde hij er daar twee van hebben, maar de slaper die wakker werd gaf ze niet en schold hem uit voor alles wat mooi en lelijk was. Om ons beheerste de kaartspeler zich, maar de volgende ochtend gaf hij de schreeuwer een paar gevoelige opstoppers en in plaats dat deze, zoals ik verwacht had, hem die terug gaf liep hij een halfuur te kreunen door het lager wat nogal een laffe indruk was voor iemand die met z'n mond zo erbarmelijk te keer kon gaan. Ook met de Moffen kwam er weer armoede omdat zij er achter waren gekomen dat het licht de hele nacht gebrand had.

De volgende avond sloot Fink het licht om acht uur af. En slechts met moeite wist Koos dit op 10 uur te krijgen, maar daar hield Fink zich dan ook scherp aan en daarom zorgde ik er zoveel mogelijk om ongeveer tegen 10 uur al op bed te liggen, want het gestumper met een kaars was hopeloos. Het was in deze tijd dat ik actief bezig was met de beschrijving van Hollandse herinneringen en ik beleefde er minstens evenveel plezier van als thans aan de beschrijving van dit boekje. In die dagen sterkte ik mijzelf altijd met de beelden uit het Nederlands verleden van 1930-1940 zoals ik het nu doe met de belevenissen uit de dagen doorgebracht in Württemberg. Bovendien vonden de jongens het leuk en toonden er hun belangstelling voor zodat ik lezers had. De oorlog ging evenwel in deze tijd ook voort en soms kon je een voortdurend gerommel van uit de verte horen dat de ene dag doordringender was dan de andere dag maar bijna nooit ophield. Een enkele maal gebeurde het dat ik zondagsmiddags geheel alleen in het lager was en dan was het zonder ophouden te horen. In de lucht was het tijdens deze winter nogal rustig maar een enkele maal waren er toch nog wel rake bombardementen. Op een maandagavond, om ongeveer zeven uur zal het geweest zijn, was ik ook alleen in het lager toen er luchtalarm kwam. Ik deed een zwart kapje om de lamp en ging onverstoorbaar verder met mijn interessante bezigheid,

het bakken van Bratkartoffelen, op z'n Hollands gebakken aardappeltjes, want ik had nog een stukje boter. Wel was er een licht vliegtuig geronk doch daar trok ik mij al niets meer van aan. En toen ineens.....een geweldige slag die het hele lager deed trillen en mij de koekenpan bijna van schrik uit de handen sloeg. Ik haalde hem van de kachel, deed het licht uit en ging naar buiten waar uit de richting van het dorpje Albershausen een helle gloed opsteeg. En nu waren ook de vliegtuigen duidelijker te horen maar het was koud en ik ging weer naar boven om mijn Bratkartoffelen op te peuzelen. Later op de avond hoorde ik van de jongens dat tussen Albershausen en Schlierbach een Amerikaans vliegtuig brandend was neergestort. Waarschijnlijk was het reeds boven Stuttgart aangeschoten, doch van de bemanning was geen spoor te vinden geweest en ook waren er uit de resten van het vernielde toestel geen lijken gehaald dus waren de vogels gevlogen wat wij opperbest vonden. Op een andere avond ging ik met Berend van de Wiel, een nogal rustige barakgenoot, tijdens alarm de bergen in en wel een uur lang daverden met enorm geweld de bommenwerpers over ons heen in de richting München. Zien konden wij ze niet doch op die stille avond in de bergen kwamen wij nogmaals tot de conclusie dat Duitslands einde met rasse schreden nader kwam, alle Göbbelspropaganda ten spijt.

„Den Wjël.“ bij Ebersbach

Talrijk zijn de herinneringen aan de zomer van 1944 in Utingen. Aan de fabriek, aan wijsdicht „Zum Adler“ aan de bergen en bossen van Zwabenland maar ook aan het echte en het geïmproviseerde zwembad waarin vele kameraden verdoelmatig zochten voor de warme dagen van „ Zomer 1944 „

Hierboven :

De grote plas bij de zand- en grintbaggerij van Peppel gelegen aan de weg van Utingen naar Ebersbach. Leo Broos en een mij onbekende vriend stonem hun glimlach geseichten boven het water van de plas

Rechts →

Het zwembad van Utingen aan de oeverkant van de fabriek.

Hier zien we van l. n. r. Piet Mulders, Piet v. Dijk, Adr. Vrancken en Berend v. d. Wiel.

Bij het touw: Een Duitse jonge die volgens de uitdrukking op het gezicht van Piet Mulders, behoort in de maline wordt genomen.

En opnieuw viel de winter met ongekennde hevigheid in en het leven in het lager sleepte zich voort maar de vrolijke noot ontbrak niet veel. Piet van Dijk speelde vaak gezellig op de accordeon van Jan Brok en zelfs deden de heren het op een avond met drie man. Leo Brons zat tegen zijn krib geleund en haalde de harmonica uit terwijl Jan Brok het klavier gedeelte bespeelde en tenslotte bewerkte een derde de bekende knopjes waarvan ik de naam echter vergeten ben. Op een andere avond kwam Jan van Selst na tien uur thuis en moest zich bij kaarslicht uitkleden. Lau Verschuren sloop uit de voorste afdeling stil achter hem en doofde de kaars. Dit werd gevolgd door een vreselijk uitvallen van Jan en een herrie alsof het lager werd afgebroken. Toen de kaars weer aangestoken was lagen de tafel en alle acht stoelen onderste boven en nog wilde van Selst glashard beweren dat hij niet kwaad geworden was. Een algemene lachorkaan volgde hierop en ik vroeg Jan om ons te waarschuwen als hij nog eens echt kwaad mocht worden want dan konden wij ons tenminste bijtijds uit de voeten maken. Toen schoot Jan weer in lach om zichzelf en Piet Mulders hinnikte en zei: "Pasde gij maor op wildeman, anders komde gewoon noit meer in wollek (Waalwijk)" waarop Jan repliceerde: "Ach verrekde gullie allemaal lááámzááákken" waarop Koos gromde "dank je wel, ga nu maar slapen en hou je smoel verder"

Piet Mulders hinnikte weer en Jan zei “Tot uw dienst meneer de voorzitter” (dit tot Koos) en vroeg toen “Zijn ze in Katwijk allemaal zo vriendelijk Henkie?” Waarop het mijn beurt was om te grinniken en Koos hapte door te zeggen: “Ja, tegen rotstralen zoals jij bent wel, kameraad van Selst”. Weer grinnikte alles en uit de voorste afdeling klonk de stem van Leo Broos die zei: “Ze maken zich nogal druk in de achterkamer.” Toen ging hij heel gezellig en heel vals liggen zingen en na tien minuten vroeg Koos of hij z’n gezang niet voort kon zetten bij de klaagmuur van Jeruzalem. Het is net zo mooi zei Broos en Koos bevestigde dit maar merkte op, toch is het nog mooier als je die lelijke hooischuur van je dicht houdt. Weer een bulderend gelach en toen zakten we allen langzaam maar zeker af naar het land der dromen. Een andere vermakelijkheid was Jan Brok, een boom van een kerel die echter alles kon behalve praten en ook hij lag nogal eens met vriend Koos overhoop. De laatste was dan ook voorwaar geen makkelijk heerschap maar het was wel goed dat er zo een bij was en een groot gemak was dat hij op alle mogelijke momenten kon kankeren en dat was vaak nodig. Jan Brok had de liefelijke gewoonte om ’s-avonds op z’n krib zijn melige verhalen ten beste te geven en eens op een avond was hij daar weer mee bezig. Hij gesticuleerde altijd hevig en scheen nu zowel zijn armen als zijn benen te gebruiken.

Het was donker en we zagen niets maar hij lag onder de krib van Koos en deze ging vervaarlijk op en neer en Koos vroeg of hij nog eens van plan was om stil te liggen. “Hè, wat zedde gij toch weer lááástig” mopperde Jan Brok verontwaardigd maar hij zweeg verder en zo had Koos ons weer van een hopeloos langdradig verhaal à la Jan Brok verlost. In deze zelfde maand gingen er twee anderen naar de S.S. Het waren de kwaadste jongens niet doch ze hadden zich op laten ruien door de steeds weer in het lager verschijnende “Hollandse” S.S. leiders en ze hadden tenslotte getekend. Reeds was in december Cor Hartevelt hen voorgegaan en hij die zich voordeed als oud- S.D.A.P.’er, ontpopte zich als een vriend van de Nazi’s en al eerder had ik dit gedacht. Toen ik hem vroeg of z’n oude beginselen, voor zover hij ze dan had aangehangen, niets meer voor hem betekenden zei hij dat die in deze tijd niet meer pasten en het Duitse systeem beter was. En op mijn antwoord dat hij zich vergiste zei hij ”Je zag voor de oorlog wat er van onze beginselen in de praktijk terecht kwam en hoe ze gewaardeerd werden en na de oorlog zal je het weer zien”. Ik heb weliswaar na de oorlog gezien hoe men weer de verdeeldheid aanwakkerde en elkander verguisde maar daaraan zijn we eigenlijk allen schuldig.

En dat wist ik toen allemaal nog niet, en ik wierp Cor tegen dat je er met geweld en het uitroeien van andersdenkenden niet komt. En dat men bovendien niet naar de beginselen doch naar de mensen niet moet kijken met kritiek. Men spreekt over verkeerde beginselen doch in wezen komen die allen voort uit een geloof of een ideaal, maar het zijn de mensen die ze verknoeien. En Duitsland werd volgens mij niet geregeerd door Nationaal-Socialistische idealisten doch doodgewoon door een stel bandieten waarvan Hitler de hoofdman was. En dit alles werd gesteund door Duitse kapitalisme (Krup, I G. Farben enz) en het beruchte militarisme. Maar een beginsel komt altijd wel uit iets goeds voort en zelfs wel uit het geloof hoewel men het in het tegenwoordige Nederland weer niet begrijpt of begrepen wil worden, dat duizenden mensen vanuit hun geloof zich bij Sociaal-Democraten geschaard hebben. Maar nee, zij worden op een hoop gegooid met de Communisten. Evenzeer als het onzin is om ieder die Katholiek, A.R. of Chr Hist. is maar voor een reactionair te verslijten. Ook daar zitten idealisten maar zij zijn klein in aantal en ook daar zijn de beginselen wel zuiver en vast (zelfs hechter verankerd dan bij welke andere richting) maar hier zijn het weer mensen die de zaak verknoeien

en die zich gedragen als grimmige onverzoenlijke Farizeeërs voor wie alleen het eigen beginsel heilig is. En deze mensen kom je steeds opnieuw tegen, want zij zijn het ook die de kerkelijke eenheid tegenhouden en een onnodige versnippering in de hand werken. Dat doen niet de beginselen, nee dat doen de mensen en als men vraagt "is er een antithese" dan zeg ik, ja die is er maar niet van links of rechts maar van goed en kwaad, van verdraagzaamheid en onverzoenlijken. En deze lijn loopt dwars door alle landen, partijen en kerken heen en wanneer men ging schiften zou er van beide kanten een wonderlijke mengelmoes van beginselen en geloofsrichtingen ontstaan. Al onze mooie opgebouwde theorieën zouden tevens overhoop liggen en we zouden allen zien hoe klein we toch geweest zijn. Ik waarschuwde Cor niet in hoofdzaak voor het nationaal socialisme, maar voor de bandietenbende die Duitsland regeerde, een bende die eigenlijk geen beginselen had. Doch hij zette zijn zin door en in februari ging hij met de twee anderen maar zij hadden er al spoedig spijt van. En ik heb mij door dit alles weer even tot een breedvoerige uiteenzetting laten leiden, hoewel die eigenlijk weer van het verhaal afdwaalde dat we weer rustig gaan voortzetten.

Er was dus geen praten tegen en Cor ging bij de S.S., bluffend over het feit dat hij nu naar Holland ging. En hij beweerde dat het daar eigenlijk om te doen was, doch dan wilde ik liever nog een half jaar wachten om in een vrij Holland te komen. Want dat de oorlog in het voorjaar wel af zou lopen stond voor ons wel vast. En Cor beleefde van zijn stap niet veel plezier want reeds na enige weken moest hij naar Tsjecho-Slowakije. Zijn brieven waren misselijk en dropen van Nazi bluf terwijl er steeds “Houzee of Heil Hitler” onder stond. We schreven niet een keer terug en toen hield hij er ook mee op. De twee andere jongens schreven heel gewoon en uit alles bleek wel dat zij veel spijt over hun onberaden stap in de ondergang hadden. Hem schreven we wel terug doch na maart 45 hoorden we niets meer. Ze zijn heelhuids terug gekomen doch werden in Holland ongeveer een jaar vast gezet. Cor kwam er ook uit doch werd harder aan gepakt en zit nog steeds vast. Langzamerhand bleven ook de S.S. boeven weg toen zij zagen dat er met de overige jongens toch niets te beginnen was en ondertussen leefden wij ons bestaan voort. De winter begon langzaam zijn einde te naderen en zo brak een nieuw tijdperk aan waarin de spanningen begonnen te stijgen en we beleefden in die laatste maanden nog wel wat.

HOOFDSTUK 5

HALF FEBRUARI: WERKEN OP HET LAND VAN DE
SANERBRUNNEN IN GÖPPINGEN - 1 MAART GÖPPINGEN
GEBOMBARDEERD - PUINRUIMMEN OP HET ZIEKENHUIS -
VOEDSELPROBLEMEN.

Nog altijd winterde het maar op een middag ging ik met Jan van Selst naar het dorp en na eens met kennersblik naar de lucht gekeken te hebben merkte hij op “Morgen gaat het dooien Henk” en toen ik hem enigszins meewarig aan keek zei hij “Ja, je kan me geloven of niet maar toch is het zo” En waarachtig, de volgende ochtend droop het water van alle kanten neer en was het buiten een modderboel als nooit te voren. Doch het bleef dooien en na een paar dagen werd het zo zacht dat het wel zomer leek. De ramen gingen open, kranen en w.c.’s werden gemaakt en liepen weer en de kachel bleef tot zes uur ‘s-avonds uit. Het was nu op een dezer half-zomerse dagen dat ik er met de benenwagen op uit ging naar Göppingen. Alles ademde nieuwe bloei en vol blijde verwachting stapte ik welgemoed naar het bekende stadje. Over de landen lag nog een grauw sneeuwkleed dat een wanhopige strijd voerde tegen de warme stralen der voorjaarszon die uit een helderblauwe lucht omlaag schoten.

De vogels zongen en ook de mensen waren opgeruimder ondanks de nog steeds voortdurende oorlog. Ik dacht onder het lopen aan de winterse dagen in het lager, aan de vele gevoerde gesprekken en aan de liedjes die weer ontstaan waren. De meesten ben ik alweer vergeten doch nooit de eerste vier regels van een liedje, op Duitse wijs en Hollandse woorden, dat zo goed paste bij ons leven van die spannende dagen doch wat voor nu zijn betekenis nog niet heeft verloren. Hoe vaak heb ik het niet gezongen in de zomer van 1944 achter de droogpers en hoe vaak zweven ook nu nog deze vier simpele regels mij op de lippen en hoe jammer is het dat de rest van het liedje verloren is gegaan. Hier zijn de vier regels:

'k Denk aan de dagen die eens waren
Die zweven telkens voor mijn geest
De herinnering zal ik altijd bewaren
Aan wat eens is geweest

Simpele, misschien in veler ogen sentimentele woorden, maar van die kant moet men ze niet bekijken doch er kracht uit putten voor zover het voorbij gegane mooi en goed was. En zo heb ik het kunnen verstaan en wat ik nooit had kunnen denken was toch waar. Het terugdenken aan de "Württembergse tijd" hielp mij ook toen het naoorlogse leven in Holland tegenviel en tegenslagen bracht die niet licht te verwerken waren.

Maar dat lag op die wonderschone februari dag nog in de toekomst verborgen en welgemoed stapte ik de lange weg ten einde. Een goede twee uur later was ik alweer op de terugweg doch nam vanaf Göppingen tot Faurndau de omweg vlak langs de bergrand. Maar dat viel tegen want koning winter had hier onbeperkt geheerst en het was me nu een modderbende zoals ik mij niet had durven voorstellen. Toch ging ik niet terug en ik maakte soms de wonderlijkste sprongen om op de droge enigszins begaanbare plekjes van de modderige achterweg te blijven. In Faurndau was het leed geleden en ging ik weer verder over de normale of Stuttgarter Straatweg. Zo was dus weer een nieuw tijdperk aangebroken maar.... met de winter was ook de rust verdwenen en vanaf 9 februari brak de luchtoorlog pas in volle omvang boven onze streek los. Doch het waren nu geen zwermen bombardements vliegtuigen die over kwamen maar venijnige groepjes "Tiefflieger" of "Jabo's (jachtbommenwerpers). Met vijf of zes toestellen kwamen ze en suisden gierend omlaag terwijl hun mitrailleurs knetterden. Er was een stel bij dat al spoedig berucht en ook beroemd werd onder de naam van "De lustige Acht". Overal en op de meest onverwachte momenten verschenen ze plotseling.

Alles werd lam gelegd en onderwijl bulderde vanuit de verte het front de komende opmars in. De bevolking nam alles rustig op en bij alle problemen van de dag hoorde men de opmerking “Ach Mensch lass doch, über ein paar Wochen sind die Amerikaner da” en velen hoopten er zelfs evenzeer op als wij omdat ze het derde rijk ook al zat waren. Het was nu in deze tijd omstreeks half februari dat wij weer aan het werk moesten doch niet op de fabriek. Maar op last van het Arbeitsamt op het land van de Sauerbrücken, bergopwaarts gelegen achter de fabriek. Vanaf dit land had je een ruim uitzicht over het stadje Göppingen. Op een donderdag morgen moesten we om 8.00 uur beginnen en het was een koude nevelachtige ochtend. De grond was door en door nat en wie geen laarzen had stond er slecht op. Velen waren slecht te spreken want zij hadden liever weer naar de fabriek gegaan en ik mag er wel bij zeggen dat ook ik alles behalve ingenomen was met deze werkring. Doch hoe de jongens er ook over dachten, dit haalde het niet bij de ontstemdheid van Herr Buder over deze streek van het Arbeitsamt. Zijn fabriek bleef stil liggen maar hij moest ons betalen en duizendmaal liever had hij ons laten rentenieren. Toen betaalde hij ook, maar nu moest hij het doen voor arbeid die hem even koud liet als ons.

Wat ons betrof, wij maakten er maar wat van en een oud baasje, die voor opzichter speelde, geloofde het ook wel. Zo zeurden wij de donderdagochtend en een deel van de middag door. Doch toen er om drie uur luchtalarm kwam hadden we er allen schoon genoeg van en gingen naar huis. We waren nog maar kort in “Ons Huis” toen de “Lustige Acht” aan de slag gingen, doch ze bleken toch wel een eind uit de buurt te zijn want het geratel der mitrailleurs drong slechts zeer flauw tot ons door. Wel zagen we ze onophoudelijk met een pijlsnelle vaart naar beneden duiken. Toen het schemer werd verdwenen ze en de rust keerde terug. Met zeer weinig enthousiasme gingen wij de volgende dag weer naar onze landarbeid in Göppingen maar we hadden het weer nu mee. Want het was zeer zacht en reeds vroeg kwam de zon op en alles had nu een heel ander aanzien dan de vorige dag. Samen met Koos was ik op een stuk bezig met het weghakken van oude stronken en wortels. Onprettig werk was het niet en we kregen er zelfs plezier in. Beneden ons ruiste het Göppingse leven want er draaiden, ondanks alles, toch nog heel wat fabrieken en ook reden er nog enkele treinen al was het dan ook met enorme vertraging.

Zo werkten we rustig door tot een uur of tien en toen begonnen de sirenes te loeien, luid en doordringend. Nog even bleef het stil en toen kwamen ze, de vliegtuigen, Bommenwerpers, maar ook weer de venijnige jachttoestellen. We gingen het land af en trokken de bergen in. Het werd een rumoerige ochtend verder en we beleefden nog wel wat. We probeerde een grote bergweide over te steken om zo het bos te bereiken, doch een aantal Duitse luchtbeschermers ging zo vreselijk tekeer toen ze ons zagen lopen dat we wel terug moesten en ons bij een bos hout verborgen. Vochtig was het wel en helemaal ongelijk hadden de Duitsers met hun geschreeuw niet want het bleek overal in de omtrek zeer gevaarlijk te zijn en steeds zwermden de jachtvliegtuigen rond. Toch wilden we verder en we besloten een greppel door te kruipen. Hierbij werd echter toch weer half gebukt gelopen en opnieuw begonnen de Duitsers te razen. Ze stonden een eind verder bij een soort van wachtpost en ineens doken ze allebei omlaag.

“Nicht laufen, gans herunter” schreeuwden ze nog en hun waarschuwing kwam net op tijd. Met een plof lieten we ons in de greppel vallen en keken voorzichtig over de rand. Een drietal vliegtuigen scheerde zo angstwekkend laag over als we nog nooit gezien hadden.

En duidelijk hoorden we de kogels fluiten. Het was bittere ernst en onze gewone zorgeloosheid maakte plaats voor een wat voorzichtiger houding. Wel werd het na enige ogenblikken weer even rustig doch we bleven de greppel doorkruipen. Aan het einde daarvan maakte de weg een kromming en er kwam weer tamelijk veel struikgewas zodat we weer konden lopen. En zo bereikten we tenslotte de bosrand en van daar het bekende berghuisje. Het bleef tamelijk rustig en we kwamen nu terecht op de bekende landelijke weg die vanuit de bergen naar beneden liep en dicht bij de Wirtschaft van Otto Frank uitkwam. We besloten dan ook om naar hem toe te gaan maar we waren er nog lang niet want de herrie begon opnieuw en nu waren het de terugkerende bommenwerpers die de aardigheid hadden om, terwijl ze rustig doorvlogen, naar beneden te schieten. Ze hadden het gemunt op het dichtbij liggende station maar duidelijk hoorden we de kogels neerketsen op de broeikassen van een grote kwekerij langs het landweggetje. Het was er levensgevaarlijk en we verscholen ons zoveel mogelijk achter de grote zware bomen die er stonden hoewel ook dit eigenlijk onzin was. Er waren veel mensen op de been en de lui van de S.A. met hun brutale gele uniformen scholden links en rechts,

zowel op Duitse burgers als op de buitenlanders. Stond je bij een boom, dan kwam er zo'n gele boef op je af en zei dat je in de schuilkelder moest die een eindje verder in de heuvelrug begraven was. En als je dan voorzichtig probeerde om er te komen, lopend van boom tot boom, kwam er een ander op je af geschoten met de liefelijke opmerking " Du lompe Sau. Bleib doch stehen, dass mann euch nicht bemerkt aus der Luft". (Jij lomp zwijn blijf toch staan, zodat ze je niet zien vanuit de lucht). Nou dacht ik, mij best want dat geren ben ik al lang zat en later hoorden we van andere jongens dat ze bij de "Luftschütz Keller" aangekomen er weer even hard uitgegooid waren evenals talloze Duitse burgers die daarop hun landgenoten in hartgrondig Schwäbisch uitscholden. De kelder was vol zeiden ze en daarmee uit. Zo'n bende als op die dag hadden we nog maar zelden meegemaakt en de beschieting werd zo hevig dat tenslotte geen mens meer een stap durfde doen en het is werkelijk een wonderlijke bewaring geweest dat er geen slachtoffers vielen. Tegen.1.00 uur in de middag keerde de rust weer en klonk het sein " Alles veilig". Wij stapten nu weer naar Otto Frank waar het stampvol was en pas om half drie gingen wij weer aan de slag.

Het weer was prachtig en de laatste uurtjes op het land kregen we het zelfs warm. Zo sjouwden wij een week door. En toen, op de grauwe donderdagmiddag van 1 maart 1945, vielen de bommen die oost-Göppingen in een puinhoop herschiepen. Tegen 1 uur die middag kwam het luchtalarm en aangezien ik net in de stad was bleef ik er nog wat ronddolen. Ik kwam een van de jongens uit Uhingen tegen en die moest naar iemand in Uhingen telefoneren. Samen gingen wij een telefoonceel binnen en na eindeloze pogingen lukte het hem om verbinding te krijgen. Daarna gingen wij weer beide onze eigen weg en ik poogde weer eens een brood te krijgen. Ditmaal in een winkel waar ze wel eens op een bon van 500gr een brood van 1000gr verstrekten. Het lukte in zoverre dat ik om een uur of vier maar eens terugkomen moest doch weinig kon ik op dat moment vermoeden dat het rustige stadje enige uren later in rep en roer zou verkeren. Tegen half twee arriveerde ik weer op het land doch er werd weinig uitgevoerd. Af en toe kwamen er vliegtuigen over doch verder bleef het rustig. De lucht was bewolkt en het weer allesbehalve aangenaam. Toen, tegen een uur of drie, kwamen er weer vliegtuigen en wij dachten dat het onderhand wel gauw “Alles veilig” zou blazen.

We stonden wat te praten met het oude baasje, die voor opzichter speelde, en keken eens naar de lucht. De toestellen konden we niet zien doch na even geluisterd te hebben maakte ik de opmerking dat ze toch wel ijselijk laag moesten vliegen en voegde er nog aan toe: “Het doet me denken aan de nacht van de 1^e maart verleden jaar jongens toen we de bergen in gegaan zijn voor het alarm”. Nauwelijks had ik deze woorden gezegd of er schoten een paar zwarte pijlen door de lucht en het volgende ogenblik brak een knetterend lawaai los. Vlak voor onze ogen zagen we, vanaf de tamelijk veilige hoogte waarop we stonden, de bommen op het stadje neervallen en één ervan ging dwars door het grote Rode Kruis dat geschilderd was op het dak van het Göppinger Kreis Krankenhaus. Wij schrokken ook allen van dit onverwacht gebeuren en eerlijk gezegd moet ik nu nog lachen om het zotte tafereeltje dat zich daar even bij afspeelde. Op het land hadden we een klein houten keetje staan voor het bergen van spaden, harken, schoffels en dergelijke dingen. Een paar van ons vlogen dit hokje in en het oude opzichtertje brak bijna zijn nek over een omgevallen hark. Ikzelf had mij maar op de grond laten vallen, wat mij het beste leek en van daar sloeg ik het toneeltje in het bergingshokje gade.

Doch dit alles was slechts een kwestie van enkele minuten want direct daarna was onze aandacht weer op de stad in het dal gevestigd. De wolken braken net even en we zagen de bommenwerpers, zeven in getal, rustig verder vliegen. Uit de stad klonken nog steeds ontploffingen en een felle vuurzee steeg omhoog. Van werken kwam niets meer en samen met Koos ging ik naar het berghuisje vanwaar we over de stad heen keken. Twee oude Duitsers stonden er ook en hoofdschuddend zei een van hen: "Jao, Jao, so weit ist es jetzt gekommen mit Unsere Krieg" en de ander antwoordde: "Jao, das ist der Anfang, die kommt bestimmt wieder". Koos en ik dachten hetzelfde en peinzend staarden wij over het oude stadje. Het werd donker en wij daalden af om naar Otto Frank te gaan. Daar was het weer zeer druk en enkele Hollanders die tijdens het bombardement in de stad waren geweest verklaarden dat er veel doden en gewonden waren. Het was al zeer donker toen wij opstapten en nog even de stad doorgingen. Het westelijk deel was normaal als altijd doch het was er zeer druk en overal lagen brandslangen en stonden brandweerauto's.

Als je vanuit de Hauptstrasse door de talrijke zijstraatjes keek zag je de vuurgloed doch wij gingen er niet heen en stapten de weg op naar Uhingen. Tot ver buiten Faurndau was de gloed te zien en het was een fantastisch schouwspel tegen de donkere avondhemel. Dan, even voor Uhingen waar de weg een kromming maakt, zagen we niets meer. In Uhingen zelf had men totaal niets gemerkt doch ook daar was nieuws, en wel dat de levensmiddelrantsoenen tot op de helft verlaagd zouden worden, dus ook voor ons. Het was geen prettig nieuws doch bewees ook dat de ineenstorting van het Nazi regime steeds nader kwam. De volgende dag reed er nog geen enkele trein en ik ging weer te voet naar Göppingen. Het was er nog een bende en ook het weer werd in de loop van de dag steeds slechter. Regen die overging in sneeuw maakte ten slotte het werken onmogelijk en om vier uur waren we al weer thuis. Dit was tevens het einde van onze landarbeid. Zaterdag 3 maart ging er geen mens weg en maandag 5 maart al evenmin. Het sneeuwde de hele dag doch 's-Middags kwam Herr Fink vertellen dat allen de volgende moesten gaan puinruimen bij het ziekenhuis van Göppingen.

Doch ik was ziek en hoefde nog niet mee. Flauwe kul was het niet want ik lag reeds twee dagen met koorts en een hevige keelpijn op bed en dat hoefde je in Duitsland waarlijk niet voor je plezier te doen. Ze gingen de volgende dag inderdaad allen weg en ik had het heel rustig. 's-Avonds kwamen ze opgetogen thuis met verhalen over het goede middageten op het ziekenhuis, hoewel het werk zelf niet veel bijzonders was. Ondertussen bereikte mijn keelpijn z'n hoogtepunt om daarna af te zakken. Wel ging ik er nog mee naar de dokter die er echter niet veel van zei en mij met poeiers afscheepte. Dat was op donderdag en ik nam gelijk de gelegenheid waar om eens een kijkje in onze nieuwe werkring te nemen. Het was er inderdaad een zwijnenbende, vooral door de voortdurende regenval der laatste dagen. Gelukkig knapte ik spoedig geheel op en zo ging ik op maandag 12 maart ook maar aan de puinruimersarbeid. Samen met Koos op de bovenste geheel uitgebrande verdieping vanwaar wij een ruim uitzicht hadden over Göppingen en in de verte zagen wij het bouwland van de Sauerbrunnen liggen. Het middag eten was inderdaad prima.

Doch wierp een nog scheller licht op onze voedselproblemen. Want als wij, na een behoorlijk middagmaal, 's-avonds in de Wirtschaft bijna niets kregen knaagde de honger des te meer. Brood hadden we in de week meestal niet meer, dan was het weer wachten tot de volgende middag. Zeker, we hadden het nog stukken beter dan de mensen in Holland maar juist het feit dat hetgeen wij kregen nog goed was deed de lust tot eten nog toenemen. En ik weet nog maar al te goed hoe blij ik soms was met een klein broodje van 50gr. dat soms smaakte als koek. En toen ik met Koos samen eens op de aardappelen uitging en wij die ook kregen waren wij de koning te rijk. Met wat plantenvet, van een ander gekregen, bakten wij ze op en het was een waar feestmaal. Dergelijke kleine meevallertjes stemden ons altijd zeer tevreden. Overigens bracht het leven op het ziekenhuis afwisseling genoeg en ook het weer werd beter. We werkten later ook beneden in de tuin met het opruimen van de ravage daar, terwijl we ook dagen lang stenen bikten. Ik zelf hielp ook nog drie dagen lang een Italiaanse metselaar met het aanbrengen van stenen en specie. Op woensdag en zaterdag bleef ik thuis om het lager "Ons Huis"

aan te vegen en schoon te maken en vooral des woensdags kwam de dag daar ruimschoots mee vol. Op zaterdag deed ik het wat minder en was dan soms voor twaalfen al klaar, maar het was altijd een voldoening om alles weer eens schoon te zien. Wat de stenen bikkerij op het ziekenhuis betrof, nu daar vermaakte ik mij best mee. De zon scheen nu weer dagelijks en ik zat meestal vlak bij een raam van waaruit ik de radio kon horen en nog vaak denk ik aan die behagelijke voorjaarsmiddag waarop het werk gewoon een lust was. De radio gaf prachtige muziek en onder de tonen van ondermeer de trompetsolo "Die beiden kleinen Finken" bewerkte ik lustig de stenen. Een of andere officier, waarvan ik niet wist wat hij hier eigenlijk uitvoerde, had zo'n beetje toezicht en het was ronduit gezegd een beste kerel. "Nur langsam" was zijn devies en als de een of andere belangrijke persoon ook eens kwam neuzen waarschuwde hij ons vooruit om zogenaamd wat actiever te wezen,. "Wenn er wieder weg ist machen Sie es wieder langsam" (als hij weer weg is, doe je het maar weer langzaam aan) placht hij dan te zeggen en wij voegden elkander toe: "Da's een rare officier jongens." maar we vonden het opperbest. De leiding van het hele zaakje echter had de portier van het ziekenhuis, een zekere Schwarz, en dit was wel een vervelende kerel.

Hij bleek totaal geen sjoegen te hebben van omgang met buitenlanders en meende door veel drukte en gecommandeer zijn doel te kunnen bereiken. Het was waar dat wij erg makkelijk waren en niet al te veel uitvoerden maar tenslotte hadden wij niet om dit werk gevraagd. We kwamen 's-morgens zo tegen half negen en hoepelden soms om kwart over vier weer op. Op een ochtend kwam het tot een woorden wisseling tussen mij en deze Schwarz, toen wij ook weer om ongeveer half negen arriveerde. De bedoeling was dit niet, maar bijna iedere morgen kwam de trein van half acht uit Ugingen een half uur of drie kwartier te laat. Schwarz kwam toevallig aanlopen, keek op zijn horloge, en begon tegen Koos, die hij zo ongeveer als onze voorman beschouwde, te mopperen. De andere jongens liepen door doch ik bleef ook staan en Koos beriep zich op het treinvertraging. Ach wass "Schimpte Schwarz". Om half zeven gaat er toch ook een trein. Nu zal ik mij niet voordoen als de held die het hem nu eens flink de waarheid zei maar ik was in die dagen nogal erg onverschillig en had bovendien weer eens behoorlijk honger. Dus beet ik Schwarz toe, ja er gaat om half zes ook al een trein maar ik heb nog net zo lief dat je verrekt.

Hij keek me aan of hij mij verscheuren wou en werd nog giftiger toen ik zei dat we 's-morgens niks te eten hadden. "Ach wass" schreeuwde hij weer wij hebben ook weinig en ik ben hier ook al om zes uur. Nu, meende ik, dat moet jij als Duitser weten maar voor mijn part kunnen jij en je ziekenhuis wat mij betreft naar de bliksem lopen. Het was eigenlijk wel een hard gezegde als ik dacht aan de stumpers die er lagen en die bij elk luchtalarm naar beneden gesleept moesten worden maar voor het moment was ik woedend en liet de rest mij koud. Schwarz schold nog wat over brutale "Ausländer" die een grote mond hadden doch droop af toen Koos hem verzekerde vroeger te zullen komen. Voor mij echter was die houding van mijn vriend onbegrijpelijk vooral toen bleek dat hij het werkelijk meende ook. Het scheelde niet veel of zelfs wij zouden ook nog ruzie krijgen toen hij verzekerde dat Schwarz gelijk had en hij de volgende ochtend inderdaad vroeger zou gaan. Nu dat moest hij zelf weten. Maar ik vertikte het ondanks zijn mening dat we niet allemaal op verschillende tijd moesten komen. Maar ja tussen de beste vrienden is ook wel eens wat en omdat ik het vervelend vond om in deze spannende dagen ruzie met hem te krijgen zweeg ik de verdere dag als het graf.

Toch zat het geval mij dwars omdat mijn vriend zich aan de zijde van die ellendige Duitse schreeuwer stelde, terwijl in de verte het Amerikaanse geschut dagelijks dreunde, wat mij als muziek in de oren klonk. Wij verschilden echter in die dingen wel meer van mening en terwijl hij op de fabriek rustig zijn werk deed onder het motto “Je moet toch en we hebben het niet slecht” dacht ik daar wel eens anders over. Ik deed ook mijn werk doch kon het niet nalaten om de moffen eens dwars te zitten, of eens flink te kankeren op het kantoor en ook bleef ik wel eens thuis met de opmerking: “Laten ze verrekken met hun fabriek erbij”. Veel bereikt heb ik er nooit mee maar ik was nu eenmaal zo en al hield ik van Württemberg en al droeg ik ook de fabriek geen kwaad hart toe, toch vergat ik nooit dat we werkten voor onze vijanden. Bader kon daar wel niets aan doen maar ook hij toonde niet altijd begrip voor onze toestand en daarom gunde ik hem niet mijn volle werkkracht. Koos begreep dit alles ook wel heel goed maar hij was veel minder opstandig dan ik en dat begreep ik soms niet. Wel kon ook hij soms fel van zich af bijten. Dat ondervond de fanatieke meester Rapp uit Uhingen toen hij hem een grote mond gaf over een bak met grondstoffen die volgens dit heerschap niet in orde was.

Bovendien kon het goed zijn dat de houding van mijn vriend toch nog wel de verstandigste was en het eigenaardigste van alles was wel dat na onze thuiskomst juist ik met het meeste genoegen aan de fabriek van Herr Bader terugdacht, terwijl mijn vriend zich juist goed op het nieuwe naoorlogse leven wist in te stellen. En waarom zou ik nu eigenlijk dit kleine voorval van meer dan twee jaar geleden ophalen? Wel om er eens op te wijzen dat wij wel eens van mening verschilden doch dat wij juist altijd door openhartig en ronduit voor wederzijdse meningen uit te komen onze vriendschap wisten te bewaren en te versterken. En ik geloof wel dat dit de juiste weg geweest is. Vooral later in Holland heb ik er vaak aan gedacht hoe geheel anders de dingen eruit zouden zien als men elkaar altijd ronduit de waarheid zei, zonder omwegen en uitvluchten die niet anders dan wrevel en verkeerde gedachten kunnen wekken. En om nu op die maart ochtend van 1945 terug te komen hoef ik er dan geheim van te maken dat zowel mijn vriend als ik zwaar de smoor in hadden maar we bleven niet mokken en de volgende dag waren we weer de beste vrienden.

Trouwens het plan van Koos om vroeger naar Göppingen te gaan ging de volgende morgen niet door want het treinverkeer was nog erger in de war als de vorige dag en nu zei hij zelf ook dat Schwarz op z'n Hollands gezegd de zenuwen kon krijgen. Sinds die dag was het met onze activiteit helemaal gedaan en steeds minder jongens gingen op het ziekenhuis werken. Na een hele week thuis gebleven te zijn ging ik de dinsdag na Pasen ook weer eens kijken en de officier grinnikte maar eens. Schwarz liep ik ook tegen het lijf doch hij zei niets. Het was een zeurderige regendag en ik hielp zo'n beetje mee met het opzetten van een barak. Veel belangrijk werk was er voor ons Hollanders niet en tegen half drie 's- middags werd ik de hele bende zo zat dat ik weer de benen nam en eens op de fabriek ging kijken. Ze werkten hier en daar een beetje op een enkele afdeling en ik had er ook wel aan de slag gewild, want zowel in Holland als in Duitsland heeft de fabrieksarbeid mij nooit tegengestaan. Maar onze landgenoot Dook de Vaan, die altijd in Göppingen was, gaf mij de raad om maar niets meer te beginnen, want zei hij: "de Amerikanen staan voor Stuttgart dus zijn ze zo hier".

Wel, dacht ik, dan doe ik helemaal niets meer ook, en ik kon dat zeggen, want geld om het een poosje uit te zingen had ik nog wel en bovendien werden de beschietingen nu zo intensief dat het gekkenwerk was om van huis te gaan. Al spoedig bleven we bijna allemaal thuis en zo verliepen de laatste weken van afwachten.

HOOFDSTUK 6

HET EINDE NADERT - WANDELING NAAR KIRCHHEIM - TIJDENS TOCHT NAAR GÖPPINGEN ACUUT LUCHTALARM - HEVIGE JABO BESCHIETINGEN - BONNEN HANDEL

Langzaam maar zeer zeker naderde het einde van ons verblijf in Duitsland, al waren wij ons zelf daarvan nog niet zo bewust, want er was al menig gesprek over dit onderwerp gevoerd en de meningen liepen nogal uiteen over het feit of we snel of niet zo gauw weer thuis zouden zijn. Sommige pessimisten meenden dat we na het oorlogseinde nog wel vijf maanden of langer hier zouden zitten. En verder stonden we iedere dag als een stel Generaals over de kaart van Württemberg gebogen om te kijken waar ze nu al waren. Het was in deze tijd dat we ook nog al eens wandelden.

Dat wil zeggen, Cor de Ruijter, Koos en mijn persoon die toen veel bij elkaar waren. Zo wandelden we eens naar het dorpje Holzhausen en dan via een prachtig bos weer naar Ugingen terug terwijl in de verte de sirenes loeiden en de Jabo's ronkten. Maar een middag om niet te vergeten was onze tocht naar Kirchheim, iets wat we eigenlijk heel niet plan waren. Doch na het middageten bij "Adler" stapten we op die zondagmiddag de weg op naar Albershausen en vandaar verder naar Schlierbach. Daar gingen wij een Wirtschaft binnen en kwam Cor met het plan om naar Kirchheim te lopen. Koos had er wel oren naar en ik eigenlijk ook wel maar goed in orde was ik niet. Mijn maag was van streek en ik voelde mij lusteloos. De grauwe lucht brak en een vrolijk zonnetje kwam door. Zo werd de wandeling toch nog wel een genoeg maar de weg leek wel eindeloos. Bocht op bocht volgde en ook hier werd weer een bos gepasseerd. We werden moe en kregen honger doch de hoop op een genoeglijke Wirtschaft in Kirchheim deed ons doorgaan. Eindelijk bij een nieuwe kromming van de weg lag daar het stadje voor ons schitterend in het zonlicht.

Het was zo mooi dat wij voor een ogenblik onze vermoeidheid en honger vergaten maar even later zetten we onze tocht weer voort. Zo bereikten we tegen half zes het stadje en doorkruisten het tot we dicht bij de prachtige autobaan kwamen en we nog een typisch buurtstationnetje bezichtigden. Tenslotte gingen we naar een Wirtschafft en toen we er een gevonden hadden zetten we ons behaaglijk neer. Doch toen bleken de plaatsen nog bezet ook, en tamelijk onvriendelijk werden we weggesnauwd. Verontwaardigd liepen we er uit en weer de straat op. Tot overmaat van ramp kwam er nog acuut alarm ook en dat was geen wonder ook want reeds de hele middag cirkelden de “Lustige Acht” boven de omgeving. Ik voelde veel voor de schuilkelder om dan misschien eindelijk eens te kunnen gaan zitten, doch de anderen bleven maar heen en weer lopen. Wat in dit vreemde stadje des te vervelender was, omdat we ook steeds de benen moesten nemen voor de mannen der luchtbescherming. Eindelijk bleven we staan in het portiek van een warenhuis, doch er gebeurde niets en het alarm duurde lang. Dit alles, de vermoeiende tocht met een gammele maag, het niet spoedig vinden van een behoorlijke Wirtschafft en het langdurig alarm brachten tenslotte de reactie.

Ik voelde mij koud worden tot in merg en been, de straat draaide voor mijn ogen en met grote zelfbeheersing wist ik mij op de been te houden. Doch zelden ben ik zo beroerd geweest als die avond en eerst hadden de anderen niets in de gaten tot Koos plotseling verschrikt uit “Joh wat heb je, je ziet zo wit als een doek?” Och zei ik laat me maar gaan, en langzaam aan knapte ik weer op doch een beetje misselijke duizeligheid bleef. Toen klonk het sein “alles veilig” en we gingen weer op zoek naar een Wirtschaft die we tenslotte vonden ook. Het was een klein hokje maar we werden vriendelijk bediend en konden tenminste uitrusten. Het eten was goed doch erg goed kreeg ik het er niet in, want nog steeds was ik niet in orde. Tegen half acht stapten we weer op en in de tamelijk frisse buitenlucht knapte ik gelukkig weer helemaal op. Maar daar stond een wandeling van minstens 1½ uur tegenover dus we zetten er stevig de pas in en waren spoedig weer buiten de stad. De maan scheen helder en het was bladstil. Prachtiger tocht als dien avond hadden we nooit gemaakt en er ging van de hele nachtelijke natuur een ongekende bekoring uit.

Ik was weer de oude en mijn metgezellen waren evenzeer opgewekt. Maar wat een eind was die weg terug. We werden dan ook tenslotte zeer vermoeid doch aan alles komt een einde en zo bereikten we tenslotte Albershausen en een blik op mijn horloge vertelde mij dat het kwart over elf was. Net waren we aan het begin van de dorpsstraat toen er plotseling een "Halt" weerklonk. Het bleken burger Landwachters te zijn en ze vroegen naar onze Ausweis. Het was vrij donker want de maan ging net schuil achter een paar wolken en ze hadden slechts een flauw lantaarntje bij zich. Ze tuurden op onze passen doch konden bijna niets zien en het mooiste was dat ze er heel geen erg in hadden dat we buitenlanders waren of misschien hielden zij zich wel zo. We vertelden dat we uit Schlierbach kwamen op weg naar UHINGEN en na nog een beetje Schwäbisch geklets lieten ze ons weer gaan en zo bereikten we tenslotte UHINGEN. Cor de Ruijter ging naar zijn kosthuis en wij tippelden naar het lager "Ons Huis". We kropen op onze kribben en we vielen direct in slaap en pas om een uur of elf de volgende dag stonden we op. Zo was ook dit weer achter de rug en toen kwam die zondag waarop de hele dag de luchtstrijd fel woedde en het begon 's-morgens al vroeg.

We lagen nog op onze kribben toen er reeds een dof geroffel tot onze oren doordrong. We werden gemitrailleerd door de Jabo's en langzaam aan kwam het geweld dichterbij. Onze huilsirene zette plotseling met volle kracht zijn geloei in en het leek ons raadzaam om er maar uit te komen. Het was half acht, de zon scheen blij en de ramen stonden open doch heel de mooie sfeer van deze zondagochtend was tien minuten later verbroken. We meenden nog wel klaar te kunnen zijn voor het ernst werd doch terwijl enkelen nog bezig waren zich te wassen en te kleden en ik zelf met mijn scheerkwast voor de spiegel stond overvielen de vliegtuigen ons reeds. We hoorden de kogels kletteren en zagen de jachtbommenwerpers herhaaldelijk omlaag duiken en soms leek het wel of zij recht op het lager af kwamen. Net stond ik bij mijn kast toen ik er weer een zag komen en met grote spanning volgde ik zijn gang. Net boven het lager trok het toestel weer op en tegelijkertijd klonk een oorverdovende slag die het lager aan alle kanten deed schudden terwijl enkele ruiten braken. Weer kwam een vliegtuig gierend omlaag suizen en een kogelsalvo weerklonk. Toen werd het rustiger en trokken ze verderop.

Het doel bleek nu wel duidelijk. Ze namen de hele spoorlijn van Stuttgart tot Ulm onder vuur als voorbereiding op de komende opmars. Het sein "Vorentwarnung" (gedeeltelijk veilig) weerklonk en met Koos ging ik de bergen in. We bestudeerden de omgeving en duidelijk zagen we hoe de spoorlijn zich door het groene Landschap slingerde. Wanneer een vliegtuig nu op het stationnetje van Uhingen afdook ging het inderdaad recht over het lager heen. We liepen verder en kwamen in het bos en terwijl we daar wat heen en weer kuierden kwam er opnieuw zwaar alarm en even later trokken er enkele tientallen bommenwerpers over. We staken een bergweide over en boven ons ronkten de vliegtuigen terwijl ze ook weer naar beneden schoten, onderwijl rustig doorvliegend. 's-Middags zouden we met Cor de Ruijter naar Göppingen gaan doch het bleek niet mogelijk om de grote weg te houden en langs allerlei paadjes en bergweiden gingen we naar Faurndau. Lange tijd vertoefden we aan een bosrand omdat de vliegtuigen er onophoudelijk rondcirkelden en we konden Göppingen duidelijk zien liggen. Plotseling klonk er weer een slag en vanuit Göppingen zagen we een rookzuil omhoog gaan.

Gelijk kwam er acuut alarm wat het grootste gevaar betekende en weer kwamen er Jabo's die rondcirkelden, plotseling naar omlaag doken en hun salvo's losten. Weer werd het rustiger en we bereikten Faurndau. Het kleine station daar was een ravage. De elektrische bovenleidingen van de spoorlijn hingen slap omlaag en ruiten waren kapot. In de spoorlijn zelf was een groot gat geslagen en het dikke houten hek erlangs was op vele plaatsen versplinterd. Zonder herrie bereikten we nu Göppingen en toefden er de hele middag, en pas in de avondschemering keerden we terug. Montage wagens stonden bij het station van Faurndau en bij het licht van schijnwerpers werd de bovenleiding gerepareerd. Vrolijke Hollandse en Vlaamse stemmen klonken daarbij en sterker dan ooit bleek hoe de Duitsers al van buitenlanders afhankelijk waren. Ook na deze dag bleef de onrust voortduren en steeds weer opnieuw kwamen de "Lustige Acht" met hun schietpartijen boven onze streken. Soms loeide de sirene al om half zeven 's-morgens en dan kwam Koos met een gramstorig gezicht overeind en mopperde: "Daar heb je die fluit weer"

Geen mens werkte er meer en dagelijks toefden we in en om het lager. “Ons Lager” Uit deze tijd dateert ook onze kennismaking en drukke omgang met het Belgische paartje, Karel Jorens en zijn meisje Madeleine. Hij, een knappe verschijning, en een prettige verteller die werkelijk heel interessant kon redeneren. En zij een vrolijk meisje van omstreeks 20 jaar, altijd opgewekt en goedlachs. Zelden ben ook ik zo prettig en ongedwongen omgegaan met een meisje als juist met haar en ook met de anderen kon ze het best vinden. Doch Karel had ook zijn eigenaardigheden en op een avond bleek overduidelijk dat hij jaloers was en niet gesteld op de joviale omgang met de jongens. Ze was vrolijk als altijd, maakte grappen en stoeide met ons. Voor mij nam ze een stel sokken mee naar huis en beloofde die te zullen stoppen en zeer tevreden met dit meevallertje riep ik voor mijn doen nogmaals overmoedig “Madelijntje” je bent een schat van een meisje zoals er geen op de wereld is. Ze lachte vrolijk en zei, ja nou ik je sokken stop hè? Doch Karel keek ineens eigenaardig en zei, nou nou het is zo genoeg hoor Henk, en tot Madeleintje zei hij: Kom kind het is bij tieners, we gaan eens naar huis.

En inderdaad vertrokken zij een minuut of tien later en direct ontspon zich een gesprek over de houding van Karel. Achter het mom der vriendschap bleek wel dat verscheidenen het niet op hem begrepen hadden. Willem vond hem een opschepper, Toon betitelde hem als een flauwe vent en Koos moest hem ook al niet. De laatste, zelf gewend aan leiding geven en handelend optreden, verdroeg natuurlijk niet de houding "van zich iets meer voelen" die Karel soms aannam. En wat dacht ik er zelf van? Wel ik had ook al vaak dergelijke dingen opgemerkt.

Karel sprak goed Frans, Engels en Duits, hij kon behoorlijk praten, werkte op een kantoor en zag er altijd goed verzorgd uit. Nu is het een eigenaardige verschijnsel dat kantoormensen altijd gauw denken iets meer te zijn en ook in Duitsland was daar in de lagers nogal eens wrijving door ontstaan. En het neerzien op hem of haar die in de fabriek werkt is volgens mij alleen maar lastig voor deze kantoor heertjes zelf, doch doorslaggevend is hier in hoofdzaak het karakter van de betrokkene zelf. Wat een joviale kameraadschappelijke kerel was de heer Kuipers niet die in de zomer van 1942 enkele weken in ons lager vertoefde en het werkelijk ellendig vond om er uit te moeten.

En volgens de Waalwijkers was deze Kuipers toch wel degelijk iemand die meer in zijn mars had dan wij allen en ook uit een gegoede stand kwam. Nee, het is en blijft mijn persoonlijke opvatting dat het karakter de houding bepaalt en dat hoogmoed heus niet een zaak van gegoede lui alleen is. Maar het ging eigenlijk niet om dit alles en al was Karel wel eens erg wijs zou ik toch niet willen beweren dat alles wat men van hem zei waarheid was. Daarvoor hebben wij hem tenslotte te kort gekend. De hoofdzaak in dit geval was of hij nu ja jaloers was of niet. Ik geloof dat Madeleine er zelf geen eens erg in had dat ze joviaal met de jongens omging en als hem dit tegenstond wel dan moest hij haar uit het lager houden en er zelf ook vandaan blijven. Het idee echter dat hij misschien dacht dat zijn meisje met haar belangstelling voor mij meer bedoelde deed mij werkelijk lachen. Maar zo gaat het altijd en ik kan er slechts van zeggen dat ik haar werkelijk een prettig meisje vond om mee om te gaan. Dat was alles en later in Holland moest ik er nog wel eens aan denken. Daar dacht ik werkelijk aan serieuze omgang en konden twee achtereenvolgende meisjes niet anders doen als mij bekritisieren over allerlei onbenullige dingen zodat tenslotte de mooiste gevoelens in mij kapot gemaakt werden en ik soms al net

zo onverschillig praatte over liefdesromantiek als Piet van de Wiel uit Waalwijk. En hier was nu een meisje uit een bevriend land en slechts als zodanig beschouwde ik haar en tot op deze dag ben ik haar dankbaar voor de prettige belangstelling die ze voor mijn doen en laten toonde. Een belangstelling die zij de anderen net zo goed gaf. Maar zelfs al had ik meer in haar gezien als een vriendinnetje dan nog zou ik mij van dergelijke gedachten wel hebben afgemaakt. Zij behoorde Karel toe en aan alles kon je wel merken wat zij voor hem betekende, doch dat hij daardoor jaloers was op haar vrolijke uitgelatenheid vond ik met de anderen onzin. Ze kwamen echter de volgende dagen gewoon weer bij ons en niets wees erop dat er wat veranderd was. Madelein lachte en stoeide even hard met ons als tevoren en Karel was weer de prettige redenaar van altijd. Hij had zijn eigenaardigheden maar hebben wij die niet allemaal? Wel hoorden we later dat hij een stuk ouder was en reeds gescheiden van een andere vrouw. Prettig waren zijn ervaringen schijnbaar niet en dat verklaarde veel. Hoe het ook zij, dit voorval bewees weer eens hoe er onder mensen altijd wat is. En nu nog even een enkele opmerking over de bonnenhandel van de laatste weken voor de bevrijding. Het was namelijk zo dat de Duitsers,

in verband met de dreigende geallieerde opmars, bonnen geldig verklaarden om enige voorraad te hebben. En zo trokken verschillende jongens naar Reichenbach, Plochingen en later zelfs naar Kirchheim. Op een goede middag trok Leo Broos naar Reichenbach om inkopen te doen en verklaarde zich bereid om ook de bonnen van anderen mee te nemen. Nu, Koos en ik voelden daar wel wat voor en als dank kreeg Broos een deel van hetgeen hij meebracht. En voor het eerst sinds lange tijd hadden we weer eens behoorlijk te eten. Maar de normale bonnen verkoop werd al spoedig een raar handeltje doordat sommige bonnen aan elkaar plakten of vervalsten. Dat moest natuurlijk op de duur spaak lopen en toen Marri Brok en Jan van Selst naar Kirchheim gingen met dergelijke bonnen werden ze gegrepen en ze hadden het aan de snelle Amerikaanse opmars te danken dat het nog goed met hem afliep. Zo verliepen de laatste spannende weken voor den 20^e april 1945, maar ook zo historische en mooie voorjaar van 1945. Doch het licht zegevierde tenslotte toch weer.

Leiden 21 Jan 1948

Beste vrienden lezers en lezeressen

Hiermede heb ik mijn tweede boekje beëindigd en ik hoop dat “Van Ugingen tot de bevrijding” met evenveel genoegen door u allen gelezen is als het vorige deeltje van mijn belevenissen in het Zuid-Duitse land. Met vreugde kan ik thans het derde en laatste deeltje aankondigen, getiteld:

“De weg terug naar het Vaderland”.

Dit boekje zal naar ik hoop een genoegen zijn om te lezen, met zijn rijke en vreugdevolle inhoud over de vele interessante weken vanaf de 20^e april (bevrijdingsdag) en 14 juni, de dag van mijn thuiskomst in het ouderlijk huis te Leiden. De bevrijding door onze Amerikaanse vrienden, de weken in Schwabenland onder hun gezag, de reis door Duitsland, de gloriëtocht door Frankrijk met de dagen in Parijs en de schone tocht naar Tours, het verblijf in Camp de Perusson, de reis van Tours naar Tilburg, het verblijf in Waalwijk en tenslotte de boottocht van ‘s-Hertogenbosch naar Den Haag.

Dit alles vindt u in dit laatste interessante boekje.

Daarom vrienden tot weerziens in

”De weg terug naar het Vaderland”

H. Kruijswijk jr

Met dank aan het “Historisch Archief Westland” voor het overtypen van dit, oorspronkelijk handgeschreven, boekje.